

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВАЛЮТНОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»**
**«LEGAL FRAMEWORK OF CURRENCY SUPERVISION IN UKRAINE:
CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT»**

Виконав: студент 2 року навчання,
Спеціальності 081 Право
Курах Крістіан Васильович

Керівник: Лобач Ольга Михайлівна
Кандидат юридичних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)
Магістерська робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2026 р.

Київ – 2026

Я, Курах Крістіан Васильович, студент 2 року навчання факультету правничих наук, спеціальність «081 Право», адреса електронної пошти k.kurakh@ukma.edu.ua:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Правові засади валютного нагляду в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи;
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозиторіях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

26.04.2026

Курах К.В.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	с. 3
ВСТУП.....	с. 5
Розділ 1. Теоретико-правові засади валютного регулювання та валютного нагляду	с. 8
1.1. Поняття та зміст валютного регулювання та валютного нагляду	с. 8
1.2. Принципи валютного регулювання та валютного нагляду в Україні як гарантія національної безпеки	с. 20
1.3. Загальний огляд нормативно-правової бази валютного регулювання та валютного нагляду	с. 29
Висновки до розділу	с. 32
Розділ 2. Суб'єкти та механізми реалізації валютного регулювання та нагляду	с. 34
2.1. Національний банк України як основний орган валютного регулювання та нагляду	с. 34
2.2. Уповноважені установи як агенти валютного нагляду	с. 40
2.3. Заходи впливу та відповідальність за порушення валютного законодавства..	с. 49
Висновки до розділу	с. 58
Розділ 3. Сучасний стан та перспективи розвитку валютного нагляду в Україні	с. 60
3.1. Особливості здійснення валютного нагляду в умовах воєнного стану	с. 60
3.2. Судова практика у сфері валютного регулювання та валютного нагляду..	с. 64
3.3. Перспективи вдосконалення валютного нагляду в Україні	с. 74
Висновки до розділу	с. 79
Висновки	с. 81
Список використаних джерел	с. 84

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НБУ – Національний банк України

КМУ – Кабінет Міністрів України

ВРУ – Верховна Рада України

ДПС – Державна податкова служба України

ЄС – Європейський Союз

КК України – Кримінальний кодекс України

ПКУ – Податковий кодекс України

МКУ – Митний кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

КУпАП - Кодекс України про адміністративні правопорушення

Закон № 2473-VIII – Закон України «Про валюту і валютні операції»

Декрет КМУ № 15-93 від 19.02.1993 року - Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року

Постанова Правління НБУ № 7 від 02.01.2019 – Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» №7 від 02.01.2019

Постанова Правління НБУ від 02.01.2019 № 8 – Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції» від 02.01.2019 № 8

Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 — Постанова Правління Національного банку України ««Про затвердження Положення про валютний нагляд»» від 03.01.2019 № 13

Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 – Постанова Правління Національного банку України № 18 від 24 лютого 2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»

Постанова КМУ № 524 від 26.05.2021 - Постанова КМУ «Про затвердження Порядку застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства»

ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність

LIBOR – London Interbank Offered Rate (Лондонська міжбанківська ставка пропозиції)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку економіки України, що характеризуються високим рівнем інтеграції у світові фінансові процеси, питання забезпечення стабільності валютного ринку набуває особливого значення. Валютне регулювання та валютний нагляд виступають важливими інструментами реалізації державної економічної політики, спрямованої на підтримання стабільності національної грошової одиниці, забезпечення збалансованості платіжного балансу та протидію непродуктивному впливу капіталу, що вказує на подвійну природу цих явищ – економічну та правову, які є взаємозалежними, взаємовпливовими, нероздільними в процесі державного регулювання цієї сфери суспільних відносин.

Значення валютного нагляду особливо посилюється в умовах кризових явищ та воєнного стану, коли Національний банк України змушений застосовувати комплекс заходів захисту, включаючи валютні обмеження, встановлення граничних строків розрахунків та інші інструменти впливу на валютний ринок. Такі заходи спрямовані на мінімізацію фінансових ризиків та забезпечення економічної безпеки держави.

Правовий аспект передусім проявляється в реформуванні валютного законодавства, зокрема прийняття Закону України «Про валюту і валютні операції», запровадило нову модель валютного регулювання, що базується на принципах лібералізації валютних операцій та ризик-орієнтованого підходу до здійснення валютного нагляду. Це зумовило трансформацію підходів до контролю за валютними операціями та визначення меж втручання держави у відповідні відносини. З моменту запровадження в Україні нової моделі валютного регулювання та нагляду пройшло більше 7 років, тож, на наш погляд, настав час подивитися на результати економіко-правового реформування цієї сфери суспільних відносин, цим й обумовлюється **актуальність** теми нашого дослідження. Також зазначимо, що незважаючи на проведені реформи, практика застосування валютного законодавства свідчить про наявність низки

проблемних питань, зокрема щодо реалізації повноважень органів валютного нагляду, застосування заходів впливу, а також забезпечення належного балансу між свободою здійснення валютних операцій та необхідністю державного контролю, що також вказує на **актуальність** обраної для дослідження теми.

Дослідженням «валютної» проблематики присвячено праці низки науковців, серед яких слід виокремити Д. В. Прокопенка, С. В. Кочуру, В. М. Максименка, М. А. Єпіфанову, І. В. Жиглей, К. В. Тимощука, А. В. Гарбінську-Руденко, І. Бабіна, Л. Вакарюка, В. Д. Чернадчука, К. А. Мякоту, В. П. Кононця та інших.

Дослідницьке питання полягає у визначенні особливостей здійснення валютного нагляду в Україні, виявленні проблем його правового регулювання та формуванні напрямів його подальшого вдосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері валютного регулювання та валютного нагляду.

Предметом дослідження є норми національного валютного законодавства, практика їх, а також наукові підходи до розуміння сутності валютного нагляду.

Метою дослідження є застосування комплексний аналіз правових засад валютного нагляду в Україні, визначення його сучасного стану та обґрунтування напрямів вдосконалення відповідного правового регулювання.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- дослідити поняття та зміст валютного регулювання і валютного нагляду;
- проаналізувати принципи валютного регулювання та їх значення для забезпечення економічної безпеки держави;
- здійснити огляд нормативно-правової бази у сфері валютного регулювання;
- охарактеризувати систему суб'єктів валютного нагляду, зокрема роль Національного банку України та уповноважених установ;
- дослідити механізми реалізації валютного нагляду та заходи впливу за порушення валютного законодавства;

- проаналізувати особливості здійснення валютного нагляду в умовах воєнного стану;
- узагальнити судову практику у сфері валютного регулювання;
- визначити перспективи вдосконалення валютного нагляду в Україні.

Методологія дослідження базується на використанні комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема аналізу, синтезу, системного підходу, формально-юридичного та порівняльно-правового методів.

Зокрема, метод аналізу застосовувався під час дослідження поняття валютного регулювання та валютного нагляду, а також при вивченні елементів валютних правовідносин у підрозділі 1.1, що дозволило виокремити їх структурні складові та визначити зміст відповідних правових категорій.

Метод синтезу використовувався для формування узагальненого визначення валютних правовідносин, а також при систематизації наукових підходів до розуміння валютного регулювання, що знайшло своє відображення у розділі 1 магістерської роботи.

Системний підхід застосовано під час дослідження валютного регулювання та валютного нагляду як цілісного правового явища, зокрема при аналізі їх взаємозв'язку із забезпеченням економічної безпеки держави у підрозділі 1.2, а також при характеристиці системи суб'єктів валютного нагляду у розділі 2.

Формально-юридичний метод використовувався при аналізі норм чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про валюту і валютні операції», нормативно-правових актів Національного банку України та положень Податкового кодексу України, що знайшло своє відображення у підрозділах 1.3, 2.1 та 2.3 магістерської роботи.

Порівняльно-правовий метод застосовано при дослідженні міжнародного досвіду валютного регулювання та нагляду, а також при аналізі положень міжнародних договорів та права Європейського Союзу у підрозділі 3.3, що дозволило сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВАЛЮТНОГО НАГЛЯДУ

1.1. Поняття та зміст валютного регулювання та валютного нагляду

З огляду на соціальну природу людини, вона постійно вступає у різноманітні суспільні відносини, що зумовлено необхідністю задоволення власних життєвих потреб та інтересів [1, с. 281]. У межах суспільного життя формуються численні види таких взаємодій, серед яких можна виокремити сімейні, політичні, релігійні, економічні, правові та інші види суспільних відносин [1, с. 281].

Частина цих відносин обумовлюється об'єктивними соціальними умовами існування суспільства, тоді як інші виникають унаслідок волевиявлення конкретних осіб, які прагнуть реалізувати та задовольнити власні інтереси та потреби. У загальній системі соціальних зв'язків правові відносини займають особливе місце, оскільки їхньою характерною ознакою є наявність у суб'єктів таких відносин взаємопов'язаних юридичних прав і обов'язків. Специфічною рисою правовідносин також виступає участь держави, воля якої проявляється у нормативному закріпленні відповідних суспільних зв'язків, оскільки саме держава надає таким відносинам юридичної форми, закріплюючи їх у системі чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів [2, с. 273].

Слід зауважити, що діяльність держави у сфері правового регулювання не означає створення абсолютно нових суспільних відносин. Приймаючи нормативно-правові акти та встановлюючи відповідні правила поведінки, держава передусім впливає на вже сформовані соціальні зв'язки. Такий вплив проявляється у стимулюванні розвитку позитивних та соціально корисних тенденцій, а також у стримуванні або обмеженні негативних явищ шляхом встановлення відповідних правових механізмів регулювання.

Загалом, правовідносини можуть класифікуватися за різними критеріями, насамперед залежно від предмета їхнього правового регулювання. За такого підходу можна чіткіше визначити коло суб'єктів відповідних відносин, їхні об'єкти, предмет правового впливу, а також зміст взаємних прав і обов'язків учасників.

Особливий різновид правових відносин формується у сфері обігу валютних цінностей. У цій сфері виникають, розвиваються та припиняються специфічні економічні зв'язки, які мають важливе значення для забезпечення фінансової стабільності держави, функціонування національної економіки та підтримання належного рівня економічної безпеки.

З огляду на те, що зазначені відносини безпосередньо пов'язані з рухом валютних цінностей, вони набувають юридичної форми через систему спеціально уповноважених державних органів, діяльність яких визначається відповідними нормами законодавства. У результаті такого нормативного впорядкування суспільні відносини, що виникають у процесі обігу валютних цінностей, набувають правової форми та отримують статус валютних правовідносин як окремого різновиду суспільних відносин, урегульованих нормами валютного законодавства.

Аналіз чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що на нормативному рівні поняття «валютні правовідносини» не отримало законодавчого визначення. Зазначене зумовлює необхідність звернення до наукових підходів, вироблених у доктрині фінансового та валютного права, що дозволяє більш повно розкрити зміст і специфіку цього правового явища.

Так, на думку Д. В. Прокопенка, валютні правовідносини становлять особливу категорію суспільних відносин, що регулюються нормами права та виникають між суб'єктами у сфері руху грошових коштів і валютних цінностей. Їхнє функціонування забезпечується застосуванням державного примусу, що проявляється у встановленні спеціального правового режиму регулювання відповідних відносин. До характерних ознак таких правовідносин належить те, що вони формуються на різних стадіях обігу валютних цінностей, зокрема на

етапах запровадження в обіг, використання та припинення обігу грошей і валютних активів. Крім того, ці відносини мають визначене правове призначення, а їхніми учасниками можуть виступати не лише фізичні та юридичні особи, а й суб'єкт, наділений спеціальними владними повноваженнями – Національний банк України. Саме цей орган прямо або опосередковано бере участь у регулюванні відповідних процесів та виконує функцію своєрідного арбітра у реалізації державної монетарної політики [3, с. 299].

Інший підхід до розуміння валютних правовідносин пропонує С. В. Кочура. Науковець розглядає валютні правовідносини як комплексну систему заходів, що здійснюються уповноваженими державними чи міждержавними органами з метою реалізації основних завдань валютної політики через правове врегулювання валютних операцій та визначення режиму функціонування національної валюти [4, ст. 52].

З урахуванням зазначених вище напрацювань вбачається за можливе формування узагальненого наукового підходу до тлумачення поняття «валютні правовідносини», які можна визначити як категорію суспільних відносин, що виникають у сфері обігу грошових коштів і валютних цінностей, регулюються нормами права та реалізуються за участю фізичних і юридичних осіб, а також державних органів, наділених спеціальним правовим статусом, зокрема Національного банку України. Основною метою таких відносин є забезпечення реалізації державної валютної політики, правове регулювання валютних операцій та підтримання стабільності національної валюти.

З наведеного визначення поняття «валютні правовідносини» слід встановити й характерну особливість валютних правовідносин, яка полягає в органічному поєднанні елементів приватноправового та публічного регулювання, позаяк у їхній структурі тісно взаємодіють норми конституційного, цивільного, фінансового та адміністративного права. При цьому ті чи інші суспільні відносини набувають ознаки валютних, якщо на будь-якому етапі виникнення, розвитку чи припинення правовідносин задіяний іноземний валютний елемент, тобто іноземна валюта чи інші валютні цінності.

Валютні правовідносини, як і будь-який інший різновид правовідносин, складаються з трьох основоположних елементів: об'єкта, суб'єкта та змісту. У зв'язку з цим, задля всебічного розкриття природи валютних правовідносин, доцільно проаналізувати кожен із зазначених елементів, що у підсумку дозволить встановити сутність правового зв'язку, який виникає між учасниками правовідносин, а також їхні права та обов'язки, що виникають внаслідок виникнення валютних правовідносин.

Визначення об'єкта валютних правовідносин є першочерговим для розуміння змісту правового регулювання у сфері валютних операцій, позаяк саме об'єкт правовідносин визначає, на що спрямований правовий вплив держави та які суспільні відносини підлягають врегулюванню відповідними нормами валютного законодавства.

У контексті зазначеного слід вказати, що питання встановлення об'єкта валютних правовідносин є доволі дискусійним, адже науковцями здійснюються спроби систематизувати об'єкти валютних правовідносин залежно від характеру їхньої правової природи.

Однак передусім необхідним власне є визначення об'єкта валютних правовідносин, під яким варто розуміти сукупність матеріальних та нематеріальних благ, щодо яких державою встановлюється особливий режим обігу як на території України, так і за її межами.

У частині класифікації слід звернути увагу на доктринальні напрацювання В. М. Максименка, який пропонує класифікувати об'єкти валютних правовідносин на дві основні групи, а саме: об'єкти приватних та публічних валютних правовідносин [5, с. 192].

До об'єктів приватних валютних правовідносин насамперед належать валютні цінності, визначені Законом України «Про валюту і валютні операції». Зокрема, до таких цінностей відноситься національна валюта – гривня, яка являє собою грошові знаки грошової одиниці України у вигляді банкнот і монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, а також інші форми грошових знаків, що перебувають в обігу та визнаються законним платіжним засобом на

території України. До цієї категорії також належать грошові знаки, вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу. Крім того, до валютних цінностей належать кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні, електронні гроші, номіновані у національній валюті, а також цифрові гроші НБУ [6].

Окрему групу валютних цінностей становить іноземна валюта. До неї належать грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет, які перебувають в обігу та визнаються законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи держав. До цієї ж категорії належать грошові знаки, що вилучені або вилучаються з обігу, але підлягають обміну на ті, що перебувають в обігу. Крім того, іноземна валюта охоплює кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав або міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, зокрема у спеціальних правах запозичення. До цієї категорії також належать електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав або банківських металах [6].

До валютних цінностей, що виступають об'єктом валютних правовідносин, належать і банківські метали. До них відносяться золото, срібло, платина та метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках або порошках, що мають відповідний сертифікат якості. Крім того, до цієї категорії включаються монети, виготовлені з дорогоцінних металів [7].

Зазначена категорія охоплює матеріальні блага, які характеризуються особливою суспільною та правовою природою. У сукупності вони формують узагальнену правову категорію, що розглядається як самостійний об'єкт відповідних правовідносин.

Що стосується об'єктів публічних валютних правовідносин, то до їх складу відносять виключно нематеріальні блага. Такі блага відображають поведінку учасників валютних правовідносин, а також результати відповідної діяльності у сфері обігу валютних цінностей. Саме до цієї групи об'єктів

належать валютне регулювання та валютний нагляд як форми публічно-правового впливу держави на валютні відносини.

Одним із центральних елементів будь-яких правовідносин є їхній суб'єктний склад, оскільки саме вони є частиною правовідносин, яка безпосередньо взаємодіє з об'єктом правовідносин, внаслідок чого набуває відповідних прав та обов'язків. У контексті валютних правовідносин насамперед необхідно згадати про резидентів та нерезидентів – власне вони є тими, хто вступає у валютні правовідносини на території України або за її межами [6].

Так, до резидентів належать фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, фізичні особи-підприємці, зареєстровані відповідно до законодавства України, а також юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням на території України та які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України. Крім цього, до резидентів, станом на сьогодні, відносять і офіційні представництва України за кордоном, які не здійснюють підприємницької діяльності на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, однак здійснюють підприємницьку діяльність на території України від імені таких юридичних осіб [6; 8].

Своєю чергою, до нерезидентів відносять фізичних осіб із постійним місцем проживання за межами України, юридичних осіб та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням за межами України, а також розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх підрозділи, що мають імунітет і дипломатичні привілеї [6; 8].

Окрему групу суб'єктів валютних правовідносин складають суб'єкти, які здійснюють валютний нагляд – органи валютного нагляду, до яких належать НБУ та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, та агенти валютного нагляду, до кола яких належать уповноважені установи, тобто банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового

зв'язку, які отримали ліцензію на провадження діяльності з валютного нагляду [6].

Зрештою, доцільно звернути увагу і на зміст валютних правовідносин. Так, звертаючись до теорії права зміст будь-яких правовідносин складають права та обов'язки учасників таких правовідносин [2, ст. 344].

Основними правами суб'єктів є право укладати угоди з резидентами та нерезидентами в національній або іноземній валюті, відкривати рахунки у фінансових установах інших країн, придбавати валютні цінності та активи за кордоном, а також переміщувати їх через митний кордон України [6].

Серед обов'язків провідне місце займає надання інформації: уповноважені установи зобов'язані звітувати перед Національним банком України про здійснювані операції, а резиденти – перед уповноваженими установами. Будь-які обмеження свободи валютних операцій можуть запроваджуватися виключно з підстав, визначених законом, та мають тимчасовий і пропорційний характер [6].

У контексті змісту валютних правовідносин слід згадати і гарантії захисту прав учасників валютних правовідносин.

Так, основоположною гарантією, якою наділяються учасники валютних правовідносин, є вищезазначена свобода здійснення валютних операцій, сутність якої полягає у неприпустимості встановлення обмежень щодо здійснення валютних операцій, крім випадків, прямо передбачених законодавством України [6].

Більш того, доцільно згадати і про гарантії рівності учасників валютних правовідносин, оскільки, як вже було зазначено вище, учасниками валютних правовідносин можуть виступати як резиденти, так і нерезиденти. Рівність же учасників валютних правовідносин полягає у тому, що нерезиденти при здійсненні валютних операцій користуються усіма правами, якими наділені резиденти [6].

Поряд із окресленням поняття «валютні правовідносини» та його складових елементів доцільним є й визначення правової природи валютного регулювання. Тривалий час поняття валютного регулювання не мало чіткого

законодавчого закріплення, що зумовило формування різних підходів до його тлумачення у науковій літературі. У зв'язку з цим представники правової доктрини намагалися визначити зміст цього явища, виходячи з ролі держави у впорядкуванні валютних відносин.

Так, М. А. Єпіфанова з урахуванням проведеного нею дослідження виводить поняття валютного регулювання, під яким слід розуміти комплекс заходів регуляторного характеру, що застосовуються державою в особі уповноважених нею органів у сфері впорядкування та регламентації міжнародних розрахунків, операцій з валютою та валютними цінностями на базі відповідного нормативно-правового та інформаційного забезпечення [9, с. 5].

Своєю чергою, В. О. Романишин та Ю. М. Уманців трактують валютне регулювання як сукупність нормативних документів, встановлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку. Такі акти спрямовані на регулювання потоків капіталу до держави та за її межі, а також на впорядкування валютних операцій, що здійснюються в межах країни. Метою такого регулювання є забезпечення стабільності курсу національної грошової одиниці, підтримання належного рівня валютних резервів та досягнення збалансованості міжнародних платежів. Валютне регулювання розглядається як система регламентаційних заходів держави у сфері міжнародних розрахунків і порядку здійснення валютних операцій [10, с. 396].

М. П. Кучерявенко окреслює валютне регулювання як «...спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає комплекс заходів, що здійснюють уповноважені державні органи, спрямованих на організацію функціонування внутрішнього валютного ринку в державі та визначення порядку проведення валютних операцій» [11, с. 259].

На думку Д. О. Гетманцева та Н. Г. Шукліної, валютне регулювання слід розуміти як «...діяльність держави в особі центрального банку, що спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і на порядок здійснення угод з валютними цінностями». При цьому таке регулювання «...відіграє значну роль у проведенні державою відповідної валютної політики, в організації валютних

відносин і визначенні правового режиму операцій з валютними цінностями» [12, с. 300].

Узагальнюючи наведені у науковій літературі підходи до розуміння сутності валютного регулювання, можна дійти висновку, що певною мірою законодавець врахував позиції науковців під час надання відповідного визначення у Законі України «Про валюту і валютні операції».

Так, відповідно до положень зазначеного Закону № 2473-VIII, «валютне регулювання – це діяльність Національного банку України та в установлених законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами» [6].

Поряд із поняттям валютного регулювання законодавство також закріплює визначення валютного нагляду. Відповідно до приписів Закону № 2473-VIII, валютний нагляд визначається як система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами вимог валютного законодавства [6].

З аналізу наведеного законодавчого визначення можна виокремити низку характерних ознак валютного нагляду. Зокрема, до них належать: 1) системний характер здійснення відповідних заходів; 2) реалізація нагляду через механізми та інструменти, визначені законодавством; 3) спрямованість на забезпечення дотримання норм валютного законодавства суб'єктами валютних правовідносин.

Крім того, з урахуванням змісту положень зазначеного Закону можна зробити висновок про наявність ще однієї важливої характеристики валютного нагляду, а саме застосування ризикорієнтованого підходу під час його здійснення.

Разом з тим аналіз положень Закону № 2473-VIII дає можливість виокремити й інші характерні риси валютного нагляду. Насамперед, законодавство визначає коло суб'єктів, уповноважених здійснювати відповідні

наглядові функції. До таких суб'єктів належать органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду.

Органами валютного нагляду виступають НБУ, а також центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, яким на сьогодні є ДПС України. При цьому агентами валютного нагляду визнаються уповноважені установи, зокрема банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які у встановлених законом випадках здійснюють контроль за валютними операціями своїх клієнтів [6].

Відповідно до статті 11 Закону № 2473-VIII метою здійснення валютного нагляду є встановлення відповідності валютних операцій вимогам валютного законодавства з урахуванням застосування ризикорієнтованого підходу. Разом із тим законодавець наголошує, що здійснення валютного нагляду не передбачає втручання у проведення валютних операцій або господарську діяльність суб'єктів таких операцій, за винятком випадків, прямо визначених законом [6].

Щодо повноважень суб'єктів валютного нагляду, доцільно звернути увагу на їхній диференційований характер. Так, до повноважень НБУ належать: 1) здійснення валютного нагляду за діяльністю уповноважених установ шляхом проведення планових та позапланових виїзних перевірок, а також шляхом безвиїзного моніторингу; 2) проведення тестових операцій без попереднього повідомлення відповідних установ; 3) фіксація та документування порушень валютного законодавства з подальшим повідомленням відповідних установ про виявлені порушення.

До компетенції ДПС України належить перевірка дотримання валютного законодавства резидентами (крім уповноважених установ) і нерезидентами, що здійснюється в межах податкового контролю.

Що стосується агентів валютного нагляду, то до їхніх основних повноважень належать: 1) контроль за проведенням валютних операцій клієнтів та надання відповідної звітності НБУ; 2) право вимагати від клієнтів документи та інформацію, необхідні для перевірки відповідності валютних операцій вимогам валютного законодавства [6].

Постанова Правління Національного банку України від 03.01.2019 № 13 «Про затвердження Положення про валютний нагляд» містить визначення валютного нагляду щодо уповноважених установ. Відповідно до її положень, такий нагляд здійснюється НБУ стосовно уповноважених установ і їх структурних підрозділів, зокрема шляхом проведення виїзних перевірок і безвиїзного моніторингу із застосуванням ризик-орієнтованого підходу [13].

Зміст постанови дозволяє розмежувати повноваження між НБУ та уповноваженими установами як агентами валютного нагляду. Так, НБУ здійснює нагляд за діяльністю уповноважених установ, тоді як самі установи забезпечують контроль за валютними операціями клієнтів у процесі їх проведення.

Крім того, зазначеною Постановою визначено основні форми здійснення валютного нагляду, серед яких: виїзні перевірки, безвиїзний моніторинг, проведення тестових операцій, аналіз документів та інформації, виявлення порушень, а також обмін інформацією між суб'єктами валютного нагляду [13].

Окремо визначено функції уповноважених установ як агентів валютного нагляду, до яких належать: перевірка відповідності валютних операцій клієнтів вимогам законодавства, запобігання проведенню операцій із порушеннями та інформування Національного банку України про виявлені порушення [13].

Реалізація зазначених функцій передбачає наявність внутрішніх процедур у таких установах. Вони мають визначати порядок отримання документів від клієнтів, механізми виявлення ризикових операцій, а також процедури прийняття рішень щодо відмови у проведенні операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства [13].

Своєю чергою, відповідно до змісту листа НБУ від 17.01.2019 № Р/25-0006/2831 «Про особливості здійснення банками валютного нагляду за деякими операціями», валютний нагляд, що здійснюється банками, характеризується низкою специфічних особливостей.

Передусім його метою є забезпечення відповідності валютних операцій клієнтів вимогам законодавства, що, спрямовано на запобігання ризикам впливу капіталу з України [14].

У зазначеному листі акцентується увага на поступовому знятті валютних обмежень, що передбачає поетапний перехід до лібералізації валютного ринку. Такий процес має здійснюватися залежно від макроекономічних умов та загального стану фінансової системи держави [14].

Окрему увагу приділено процедурам здійснення валютного нагляду банками. Зокрема, постанова Правління Національного банку України № 6 від 02.01.2019 «Про затвердження Положення про порядок надання резидентами інформації про зовнішні кредитні договори» передбачає запровадження повідомчої процедури щодо подання інформації про кредитні договори з нерезидентами до початку здійснення валютних операцій. При цьому постанова Правління Національного банку України № 8 від 02.01.2019 «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції» встановлює обов'язок проведення додаткового аналізу таких операцій, у тому числі перевірки відповідності вартості зовнішнього залучення ринковим умовам [14].

Крім того, у зазначеному листі НБУ для банків визначено певні індикатори ризиків, що можуть свідчити про потенційні порушення валютного законодавства [14].

Зокрема одним із таких індикаторів є ситуація, коли вартість зовнішнього залучення не відповідає ринковим умовам або коли учасник відповідної операції є пов'язаною особою. У такому випадку банк зобов'язаний здійснити поглиблений аналіз відповідної операції [14]. Застосування такого підходу дає змогу виявляти можливі фіктивні операції, які фактично не пов'язані з реальною господарською діяльністю суб'єктів.

Поміж тим НБУ також рекомендує банкам як агентам валютного нагляду вживати додаткових заходів контролю. Зокрема, банкам пропонується:

- 1) проводити аналіз процентних ставок за кредитними договорами з

урахуванням базових ставок (LIBOR, облікова ставка), а також відповідних ризиків, зокрема суверенних та індивідуальних; 2) інформувати клієнтів про вимоги до здійснення розрахунків за кредитними договорами ще до початку проведення відповідних операцій, що має сприяти уникненню затримок і можливих непорозумінь у процесі їх виконання [14].

Що стосується ДПС України як органу валютного нагляду, то, як уже зазначалося раніше, вона здійснює валютний нагляд відповідно до приписів Податкового кодексу України. Зокрема, такий нагляд реалізується в межах здійснення податкового контролю. Реалізація податкового контролю відбувається шляхом застосування низки передбачених законодавством механізмів. До таких механізмів належать: 1) ведення обліку платників податків; 2) інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів; 3) проведення перевірок і звірок відповідно до вимог Податкового кодексу України; 4) здійснення перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за виконанням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, визначеному законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин [8].

Крім того, податковий контроль включає моніторинг контрольованих операцій, а також опитування посадових осіб, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до статті 39 Податкового кодексу України. Окремим елементом такого контролю є також облік та моніторинг діяльності фінансових агентів відповідно до статті 39-3 Податкового кодексу України [8].

1.2. Принципи валютного регулювання та валютного нагляду в Україні як гарантія національної безпеки

В умовах трансформації фінансової системи України та зростання зовнішніх і внутрішніх викликів особливого значення набуває забезпечення належного функціонування валютного ринку як складової економічної та фінансової безпеки держави. Валютне регулювання та валютний нагляд у

сучасних умовах виступають не лише інструментами макроекономічної стабілізації, а й важливими правовими механізмами гарантування національної безпеки, що безпосередньо впливає з Основного Закону.

Так, відповідно до статті 17 Конституції України забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою всього українського народу [15]. Стаття 99 Конституції України визначає, що основною функцією центрального банку держави (Національного банку України) є забезпечення стабільності грошової одиниці [15]. Вказані конституційні принципи формують базис для правового регулювання валютних відносин, оскільки стабільність національної валюти безпосередньо залежить від ефективності валютної політики та механізмів контролю за рухом капіталу.

Принциповими є положення Закону України «Про національну безпеку України», відповідно до якого серед фундаментальних національних інтересів визначено, зокрема, забезпечення сталого розвитку національної економіки, громадянського суспільства і держави. Зазначений підхід свідчить про те, що економічна стабільність, у тому числі у валютній сфері, розглядається як складова загальної системи національної безпеки [16].

Прийняття Закону № 2473-VIII у 2018 році стало важливим етапом лібералізації валютного законодавства та імплементації європейських підходів до регулювання валютних відносин. Цей Закон закріпив нову парадигму валютного регулювання, засновану на принципах свободи валютних операцій, єдності валютної політики, прозорості та пропорційності нагляду. Лібералізація валютного регулювання не означає відмови держави від контрольних функцій, а передбачає їх трансформацію у більш гнучкі та ризик-орієнтовані механізми.

Особливої актуальності питання співвідношення валютної свободи та державного контролю набуло в умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого в Україні. В умовах збройної агресії держава змушена вдаватися до тимчасових обмежень валютних операцій, що обумовлено необхідністю захисту платіжного балансу, збереження золотовалютних резервів та забезпечення фінансової стійкості. Такі обмеження, хоча й є відступом від

принципу свободи валютних операцій, однак є правомірним і вимушеним кроком з огляду на пріоритет національної безпеки, складовою якої є й економічна безпека.

Дослідження принципів валютного регулювання та валютного нагляду в Україні має важливе значення для розуміння правових механізмів забезпечення фінансової стабільності держави та захисту її економічних інтересів. Саме через систему таких принципів визначаються загальні засади впливу держави на валютні правовідносини та межі регуляторного втручання.

Тому задля повноцінного розуміння правових механізмів забезпечення фінансової стабільності держави та захисту її економічних інтересів необхідно зосередити окрему увагу і на принципах валютного регулювання та валютного нагляду в Україні.

Принципи валютного регулювання закріплені у Законі № 2473-VIII та виступають нормативною основою здійснення державної політики у цій сфері. У зв'язку з цим доцільним є їх послідовний аналіз та подальше доктринальне осмислення.

Першим із них є принцип свободи здійснення валютних операцій. Його зміст полягає у закріпленні права фізичних та юридичних осіб – резидентів на вільне здійснення валютних операцій, зокрема на укладення договорів із резидентами та (або) нерезидентами, а також на виконання зобов'язань за такими договорами як у національній, так і в іноземній валюті. До проявів реалізації цього принципу також належить можливість відкриття рахунків у фінансових установах інших держав [6].

Крім того, зазначений принцип передбачає право резидентів на придбання валютних цінностей, інвестування активів за кордон, а також переміщення валютних цінностей через митний кордон України. Законодавець допускає можливість запровадження обмежень і заходів захисту, проте виключно на підставах та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення рівноваги платіжного балансу держави [6].

Зазначений принцип відображає поєднання диспозитивного та імперативного методів правового регулювання у сфері валютних відносин. З одного боку, суб'єкти отримують широку свободу у здійсненні валютних операцій, а з іншого боку, держава зберігає можливість запровадження обмежень для забезпечення фінансово-економічної стабільності та недопущення кризових явищ. Наочним підтвердженням цього є дії НБУ на початку повномасштабної війни, коли було оперативно введено ряд валютних обмежень, які згодом поступово пом'якшувалися у зв'язку зі стабілізацією макроекономічної ситуації.

Окремим елементом змісту цього принципу є недопущення неправомірного та необґрунтованого втручання держави у здійснення валютних операцій. Слід звернути увагу на положення статті 11 Закону № 2473-VIII, відповідно до якого валютний нагляд здійснюється з урахуванням ризикорієнтованого підходу та без втручання у валютні операції та діяльність їх суб'єктів, за винятком випадків, прямо передбачених законом [6].

Другим принципом валютного регулювання є принцип ризикоорієнтованості, прозорості, достатності та ефективності. Його реалізація передбачає спрямованість валютного регулювання на забезпечення фінансової стабільності, а також економічного і соціального розвитку держави. Важливою складовою цього принципу є відповідність заходів захисту, строків їх застосування та обсягів валютних обмежень характеру і масштабам системних ризиків, які можуть загрожувати фінансовій стабільності [6].

Ризикоорієнтованість валютного регулювання є однією з основних новел сучасного валютного законодавства України, що пов'язана із переходом від традиційної моделі валютного контролю до системи валютного нагляду. На відміну від попереднього підходу, який передбачав суцільний контроль за всіма валютними операціями, нова модель базується на диференційованому підході залежно від рівня ризику конкретної операції.

Сутність ризикорієнтованого підходу полягає у застосуванні принципу пропорційності уваги: чим нижчим є рівень ризику валютної операції, тим меншим є обсяг контролю та втручання з боку уповноважених органів, і навпаки

– операції з підвищеним ризиком підлягають більш ретельному аналізу [17]. Це сприяє оптимізації регуляторного навантаження та підвищення ефективності валютного нагляду.

Для суб'єктів господарювання впровадження ризикорієнтованої моделі означає суттєве спрощення процедур здійснення валютних операцій, зокрема зменшення бюрократичних бар'єрів та обсягу звітності перед банківськими установами. При цьому для НБУ як органу валютного нагляду та банків як його агентів це призводить до більш раціонального розподілу ресурсів і зниження операційного навантаження на підрозділи, що здійснюють валютний контроль і фінансовий моніторинг.

Ризикорієнтований підхід також покладено в основу організації перевірок банківських установ. Зокрема, під час проведення виїзних перевірок НБУ зосереджує увагу не на всіх напрямках валютного регулювання, передбачених законодавством, а лише на тих, що становлять підвищений ризик для конкретної установи. Це забезпечує більш адресний та ефективний характер наглядових заходів.

Важливим елементом цього підходу є те, що обов'язок надання додаткових підтверджень щодо валютних операцій виникає лише у випадку наявності обґрунтованих сумнівів у їх законності або економічній доцільності. У таких випадках банки повинні надати документальне підтвердження прозорості операцій, а також довести їх відповідність вимогам валютного, санкційного законодавства та законодавства у сфері фінансового моніторингу.

Крім того, застосування ризикорієнтованого підходу сприяє удосконаленню механізмів притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства. Зокрема, процедура визначення заходів впливу, що застосовуються НБУ за результатами перевірок, стає більш гнучкою, обґрунтованою та прозорою, що відповідає загальним принципам сучасного фінансового регулювання.

Цей принцип також передбачає обґрунтованість запровадження заходів валютного регулювання та подовження строків їх дії, що забезпечує баланс між

необхідністю державного втручання та збереження свободи економічної діяльності. В умовах воєнного стану особливого значення набуває можливість застосування спрощених підходів до валютного нагляду щодо окремих операцій, зокрема пов'язаних із волонтерською діяльністю або забезпеченням оборонних потреб, що дозволяє підтримувати функціонування банківської системи без шкоди для макроекономічної стабільності.

Суттєвою характеристикою цього принципу є також забезпечення підзвітності та публічності діяльності НБУ при запровадженні заходів захисту, продовженні строків їхньої дії та оцінці ефективності їх застосування. Важливим є і дотримання пріоритету менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш обмежувальними, а також перевага ринкових механізмів над адміністративними методами впливу.

Третім принципом виступає принцип самостійності та ринковості валютного регулювання. Він передбачає, зокрема, застосування режиму гнучкого валютного курсу, який забезпечує адаптацію національної валюти до змін ринкових умов. Одночасно цей принцип закріплює незалежність НБУ у формуванні та реалізації валютної та монетарної політики в межах, визначених законодавством.

Реалізація цього принципу також пов'язана із функціями НБУ щодо визначення та оприлюднення офіційного курсу гривні до іноземних валют, а також встановлення облікової ціни банківських металів. Важливе значення у цьому контексті має класифікація іноземних валют, яка передбачає їхній поділ на конвертовані валюти, що широко використовуються у міжнародних розрахунках, валюти з обмеженим використанням, а також неконвертовані валюти.

Поряд із законодавчо закріпленими принципами валютного регулювання, у науковій літературі та правозастосовній практиці пропонується їх розширене тлумачення та систематизація, що дозволяє більш повно розкрити зміст валютної політики держави та окреслити її функціональні орієнтири.

Враховуючи вищевказане доцільно виділити додаткові принципи валютного регулювання, що випливають із положень чинного законодавства та практики його реалізації.

Так, аналізуючи доктринальні напрацювання, слід спершу звернути увагу на принцип свободи здійснення валютних операцій, який хоч і виступає одним із основних принципів валютного регулювання, однак у межах доктринального підходу цей принцип розкривається більш широко та розглядається як один із найвиразніших проявів лібералізації валютного регулювання, що полягає у поступовому знятті адміністративних обмежень та розширенні можливостей суб'єктів валютних правовідносин. Його реалізація, як було зазначено вище, передбачає надання резидентам широкого кола прав щодо здійснення валютних операцій, у тому числі укладення договорів з нерезидентами, використання іноземної валюти та інвестування за кордон. Інакше кажучи, цей принцип виступає не лише як нормативно закріплена засада, але й як інструмент стимулювання економічної активності та інтеграції України у світовий фінансовий простір.

Принцип пропорційності заходів валютного регулювання передбачає, що застосування обмежень або інших регуляторних інструментів у сфері валютних операцій допускається виключно у випадках обґрунтованої необхідності для забезпечення економічної стабільності та фінансової безпеки держави. Такі заходи повинні відповідати характеру та рівню наявних ризиків, що забезпечує баланс між державним втручанням і свободою економічної діяльності, а також мінімізує надмірний регуляторний тиск на суб'єктів господарювання [61, с. 347].

Принцип інноваційності. Сучасне валютне законодавство орієнтоване на стимулювання впровадження новітніх технологій у сфері валютного регулювання та валютного нагляду. Йдеться, зокрема, про використання цифрових платформ, електронних платіжних інструментів, автоматизованих систем аналізу ризиків та фінансового моніторингу. За рахунок цього зростає ефективність регуляторних процесів і забезпечується їхня відповідність глобальним тенденціям цифровізації фінансового сектору [61, с.347].

Принцип підтримки економічного зростання. Валютне регулювання має бути спрямоване на формування сприятливого інвестиційного клімату, залучення іноземного капіталу, розвиток експортно-орієнтованих галузей економіки та зміцнення позицій України у міжнародних економічних відносинах. Валютна політика виступає важливим інструментом макроекономічного розвитку та структурної модернізації економіки [61, с.347].

Принцип дотримання міжнародних стандартів. Формування та розвиток національного валютного законодавства здійснюються з урахуванням необхідності його гармонізації з правом Європейського Союзу та загальновизнаними міжнародними стандартами, що, у підсумку, забезпечує передбачуваність регуляторного середовища, зменшення бар'єрів для міжнародних фінансових операцій та сприяє інтеграції України до глобальної фінансової системи [61, с.347].

Принцип гнучкості валютного курсу. Валютна політика держави базується на застосуванні режиму гнучкого курсоутворення, що дозволяє національній валюті адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури. Таким чином можна зменшити ризики валютних дисбалансів, підвищує стійкість фінансової системи та забезпечує більш ефективне реагування на зовнішні економічні виклики [61, с.347].

Принцип взаємодії державних органів. Ефективне валютне регулювання неможливе без належної координації діяльності між основними суб'єктами публічної влади, зокрема Національним банком України, Кабінетом Міністрів України, Державною податковою службою України та митними органами. Узгодженість їхніх дій забезпечує цілісність регуляторної політики та підвищує ефективність контролю за дотриманням валютного законодавства [61, с.347].

Принцип законності валютного регулювання. Зазначений принцип є базовим у системі валютного регулювання, оскільки визначає правову основу здійснення всіх валютних операцій. Він передбачає, що діяльність органів державної влади, суб'єктів господарювання та фізичних осіб у сфері валютних

відносин має здійснюватися виключно в межах і відповідно до вимог чинного законодавства України [61, с.347].

Основним проявом цього принципу є обов'язок дотримання норм права, що означає необхідність здійснення валютних операцій відповідно до положень законів України та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Закону № 2473-VIII, нормативних актів НБУ та інших регуляторних документів.

З огляду на це принцип законності валютного регулювання має фундаментальне значення, оскільки саме його дотримання забезпечує стабільне функціонування валютного ринку, належний рівень економічної безпеки держави та ефективний захист прав усіх учасників валютних правовідносин. Реалізація цього принципу передбачає застосування чітких і прозорих правил правового регулювання, що сприяє запобіганню корупційним проявам, незаконному обігу валютних цінностей та іншим правопорушенням, які можуть негативно впливати на стан національної економіки.

У сучасних умовах розвитку України принцип законності у сфері валютного регулювання реалізується через низку взаємопов'язаних механізмів, зокрема: 1) систематичне оновлення та вдосконалення валютного законодавства з урахуванням змін економічного середовища; 2) здійснення ефективного контролю з боку НБУ за дотриманням вимог валютного законодавства; 3) імплементацію міжнародних стандартів у сфері валютного регулювання та валютного нагляду.

Забезпечення принципу законності у валютному регулюванні також сприяє підвищенню рівня прозорості та передбачуваності державної економічної політики, підтриманню інтеграційних процесів України у світовий фінансовий простір, а також створює передумови для активного залучення іноземних інвестицій [18, 19].

1.3. Загальний огляд нормативно-правової бази валютного регулювання та валютного нагляду

Аналіз нормативно-правової бази валютного регулювання та валютного нагляду в Україні потребує врахування суттєвих змін, що відбулися у валютному законодавстві в 2019 році.

Як зазначають у своїй статті І. В. Жиглей та К. В. Тимошук, до 2019 року валютне законодавство України характеризувалося високим рівнем зарегульованості та складалося зі значної кількості нормативно-правових актів, що ускладнювало їхнє практичне застосування [20].

До зазначених змін система валютного регулювання в Україні функціонувала на основі жорсткої адміністративної моделі, правовою основою якої виступав Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року, а також інші нормативно-правові акти, що доповнювали його положення. Проте у 2019 році відбулася трансформація цієї моделі, у результаті чого їй на зміну прийшла помірковано-ліберальна модель валютного регулювання.

Риси такої моделі проявляються насамперед у зміні підходів до побудови системи валютного законодавства, що зумовлює необхідність аналізу його правової основи як базового елемента організації валютних відносин у державі.

Варто зазначити, що як попередня, так і чинна система валютного законодавства включає нормативно-правові акти загального та спеціального характеру, що обумовлено міжгалузевим характером валютного регулювання [21]. До законодавства загального характеру, що застосовується у сфері валютних відносин, належать, зокрема Цивільний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Митний кодекс України, Кримінальний кодекс України.

Втім, якщо вести мову про ієрархічну структуру попереднього валютного законодавства, то вона виглядала таким чином: на найвищому рівні перебувала Конституція України; далі – кодекси та закони України, серед яких особливе

значення мали Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про банки і банківську діяльність»; окреме місце посідав Декрет КМУ № 15-93 від 19.02.1993 року; наступний рівень становили укази Президента України (зокрема, Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами» від 18.06.1994 № 319/94; Указ Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» від 27.06.1999 № 734/99), а також постанови КМУ (зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо забезпечення контролю за зовнішньоекономічною діяльністю та валютного контролю» від 26.12.1995 № 1044).

Крім того, важливу роль відігравали інші підзаконні нормативно-правові акти, зокрема акти НБУ, серед яких: Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затверджене постановою Правління НБУ від 10.08.2005 № 281; Інструкція про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492; Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена постановою Правління НБУ від 14.01.2003 № 502 тощо.

Загалом попередня система нормативно-правових актів у сфері валютного регулювання налічувала 108 документів [21]. Як слушно зазначає А. В. Гарбинська-Руденко, «такий обсяг нормативно-правових актів, норми яких нерідко суперечили одна одній, не сприяв ефективному валютному регулюванню та здійсненню валютних операцій резидентами і нерезидентами» [21].

У науковій літературі також обґрунтовується включення до системи валютного законодавства міжнародних договорів України. Зокрема, І. Бабін та

Л. Вакарюк відносять до неї міжнародні угоди, що регулюють участь України в міжнародних фінансових організаціях, зокрема Міжнародному валютному фонді, а також двосторонні та багатосторонні економічні угоди, які передбачають координацію валютної політики та визначають порядок здійснення окремих валютних операцій [23].

Суттєвий вплив на розвиток валютного законодавства України мала також Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка набула чинності у повному обсязі у 2017 році та передбачає поступову гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу [24].

Прийняття Закону № 2473-VIII стало головним етапом реформування валютного законодавства. Унаслідок цього було скасовано Декрет КМУ № 15-93 від 19.02.1993 року, а нормативно-правове регулювання було суттєво спрощено та систематизовано. Основу сучасної системи валютного законодавства становлять зазначений Закон, а також підзаконні нормативно-правові акти НБУ, зокрема вісім базових постанов Правління НБУ, які замінили попередню розгалужену систему регулювання. До них належать:

1. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України» від 02.01.2019 № 1;

2. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями» від 02.01.2019 № 2;

3. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей» від 02.01.2019 № 3;

4. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення» від 02.01.2019 № 4;

5. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» від 02.01.2019 № 5;

6. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими кредитами та позиками» від 02.01.2019 № 6;

7. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» від 02.01.2019 № 7;

8. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції» від 02.01.2019 № 8.

Таким чином, сучасна нормативно-правова база валютного регулювання та валютного нагляду в Україні сформована як більш системна та структурована порівняно з попереднім етапом, що забезпечує спрощення правозастосування та підвищення ефективності регулювання валютних відносин.

Висновки до Розділу

Проведене дослідження теоретико-правових засад валютного регулювання та валютного нагляду дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків.

По-перше, валютні правовідносини є самостійним і комплексним різновидом правових відносин, що виникають у сфері обігу валютних цінностей та поєднують у собі елементи як приватного, так і публічного права. Їх специфіка полягає у поєднанні інтересів фізичних осіб і суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави щодо забезпечення стабільності фінансової системи і національної валюти. Визначальну роль у цих відносинах відіграє держава в особі уповноважених органів, передусім НБУ, що забезпечує їх нормативне впорядкування та реалізацію валютної політики.

По-друге, валютне регулювання та валютний нагляд виступають взаємопов'язаними, але різними за змістом правовими категоріями. Валютне

регулювання охоплює діяльність держави щодо встановлення правил здійснення валютних операцій, тоді як валютний нагляд спрямований на забезпечення дотримання таких правил суб'єктами валютних правовідносин. При цьому сучасна модель валютного нагляду базується на ризик-орієнтованому підході, що дозволяє оптимізувати контрольні функції та зменшити надмірне втручання у господарську діяльність.

По-третє, принципи валютного регулювання та валютного нагляду становлять фундамент правового механізму впливу держави на валютні відносини. Їх система відображає поєднання лібералізаційних тенденцій (свобода валютних операцій, ринковість, інноваційність) із необхідністю забезпечення фінансової стабільності та національної безпеки (пропорційність, законність, ризик-орієнтованість). В умовах воєнного стану особливого значення набуває гнучкість застосування цих принципів, що проявляється у можливості тимчасового посилення валютних обмежень задля захисту економічних інтересів держави.

По-четверте, нормативно-правова база валютного регулювання України зазнала суттєвої трансформації, що проявилася у переході від жорсткої адміністративної моделі до більш лібералізованої та системної. Прийняття Закону № 2473-VIII стало головним етапом реформування, який забезпечив спрощення регуляторного середовища, зменшення кількості нормативних актів та впровадження сучасних підходів до валютного регулювання і нагляду.

Отже, сучасна система валютного регулювання та валютного нагляду в Україні характеризується поєднанням принципів лібералізації та ефективного державного контролю, що спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, розвиток економіки та захист національних інтересів. Це створює необхідні передумови для подальшого вдосконалення валютного законодавства та його гармонізації з міжнародними стандартами.

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВАЛЮТНОГО НАГЛЯДУ

2.1. Національний банк України як основний орган валютного регулювання та нагляду

Розглядаючи НБУ як основний орган валютного регулювання та валютного нагляду, слід відзначити його значення як важливого елемента забезпечення функціонування держави загалом. Це зумовлено тим, що відповідно до положень економічної теорії, до головних складових валютної політики відносять валютне регулювання, валютний контроль та міжнародне співробітництво [25].

НБУ посідає основне місце у системі реалізації валютної політики, виступаючи основним суб'єктом регулювання валютних відносин та забезпечуючи стабільність грошово-кредитної системи, зокрема в умовах впливу глобалізаційних процесів і внутрішніх економічних викликів. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національний банк України», НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України [26].

Як зазначають М. В. Старинський та К. В. Татарінова, «...ключовим напрямом валютної політики Національного банку України є забезпечення макрофінансової стабільності, насамперед стійкості грошово-кредитної системи, зокрема шляхом мінімізації девальваційних та інфляційних шоків. Валютне регулювання розглядається як складова ширшого макроекономічного середовища, спрямованого на зниження валютних ризиків і нейтралізацію дисбалансів. Відповідно, НБУ виконує роль системного регулятора, який у межах своєї нормативно-правової компетенції забезпечує стабільність банківської системи та відповідає за її функціонування в цілому» [27].

Підтвердженням особливої ролі НБУ як центрального органу не лише у сфері валютної політики, а й у забезпеченні функціонування держави загалом, є конституційне закріплення його основного функціонального призначення. Зокрема, відповідно до статті 99 Конституції України основною функцією Національного банку України визначено забезпечення стабільності грошової одиниці [15].

З позиції правового аналізу зазначене конституційне визначення статусу НБУ слід розглядати як нормативне підтвердження його системоутворюючої ролі, яка виходить за межі суто валютного регулювання та охоплює ширший контекст державного управління і забезпечення стабільності функціонування держави в цілому. НБУ визначається основним органом, уповноваженим здійснювати валютний нагляд у державі, в той час як його правовий статус характеризується подвійною природою, оскільки він одночасно виступає як центральний банк країни та як орган державного управління. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження, а також засади організації діяльності НБУ закріплені в Конституції України, Законі України «Про Національний банк України» та інших нормативно-правових актах [28].

Стосовно ролі НБУ у системі валютного регулювання, варто зазначити, що він виступає центральним суб'єктом у сфері валютного регулювання, що зумовлено широким колом повноважень, якими він наділений відповідно до чинного законодавства. Однією з центральних функцій НБУ є нормотворча діяльність, що реалізується через прийняття обов'язкових до виконання нормативно-правових актів, спрямованих на деталізацію та конкретизацію положень валютного законодавства. Правління НБУ у межах своєї компетенції видає акти, які, зокрема, регулюють здійснення валютних операцій та визначають умови функціонування валютного ринку України [26].

Слушним і яскравим прикладом є Постанова Національного банку України № 18 від 24 лютого 2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», якою було встановлено низку обмежень у діяльності банків, у тому числі у сфері валютного регулювання [29]. Зазначений

акт наочно ілюструє, яким чином нормотворча функція НБУ дозволяє швидко адаптувати правове середовище до реалій, що змінюються, особливо з урахуванням необхідності забезпечення економічної безпеки держави в умовах правового режиму воєнного стану.

У більш широкому сенсі варто вказати, що функціональне призначення НБУ не зводиться виключно до нормотворчої функції, оскільки, окрім неї, центральний банк здійснює й контрольні функції, а також заходи, спрямовані на забезпечення стабільності валютного ринку та розвиток міжнародного співробітництва.

Так, із системного аналізу положень Закону № 2473-VIII випливає, що до основних повноважень НБУ у цій сфері належить визначення порядку здійснення розрахунків за валютними операціями (частина четверта статті 5), а також встановлення структури валютного ринку України, включаючи умови та порядок торгівлі іноземною валютою і банківськими металами (частини друга та четверта статті 6). Крім того, важливим напрямом діяльності Національного банку України у частині торгівлі валютними цінностями є ведення Реєстру пунктів обміну іноземної валюти, а також регламентація порядку проведення переказів валютних цінностей.

Разом із цим НБУ встановлює офіційний курс валют, визначає порядок транскордонного переміщення валютних цінностей суб'єктами валютних операцій та уповноваженими установами, а також надає ліцензії на здійснення валютних операцій. До компетенції НБУ також належить збір і узагальнення статистичних даних щодо валютних операцій, включаючи взаємодію з іншими органами державної влади та суб'єктами міжнародного права з метою обміну відповідною інформацією, а також здійснення валютного нагляду та інші повноваження [6].

Крім вищезазначеного, до повноважень НБУ також належить здійснення контролю за дотриманням встановленого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу, а також визначення граничних обсягів заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків перед нерезидентами.

Також НБУ здійснює накопичення, зберігання та використання резервів валютних цінностей з метою забезпечення реалізації державної валютної політики. У межах своїх повноважень він надає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення щодо їх анулювання. НБУ встановлює порядок визначення та використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у національній валюті, а також курсів валютних цінностей, що визначаються в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях [30].

Також із метою забезпечення формування повної та достовірної статистичної бази у сфері валютних операцій НБУ наділений правом здійснювати збір додаткових періодичних статистичних даних. При цьому зміст таких даних, їх обсяг, а також порядок подання визначаються НБУ самостійно в межах наданих йому повноважень.

Як уже було зазначено вище, до одних із основних функцій НБУ належить контрольна функція, що полягає у здійсненні систематичного моніторингу дотримання вимог валютного законодавства учасниками ринку. У межах реалізації цієї функції проводиться аналіз звітності банків щодо здійснення валютних операцій, а також організовуються перевірки фінансових установ з метою встановлення законності їх діяльності у валютній сфері [31].

Відповідно до статті 24 Закону України «Про Національний банк України», НБУ реалізує валютну політику, керуючись Основними засадами грошово-кредитної політики, які розробляються Радою Національного банку на основі пропозицій Правління НБУ [31]. Зазначені засади визначають основні орієнтири та показники діяльності Національного банку у середньостроковій перспективі з метою досягнення встановлених цілей [26].

Законом № 2473-VIII визначаються основні повноваження НБУ при здійсненні валютного нагляду, а також і коло суб'єктів, відносно яких Центральний банк України виконує зазначені функції.

Так, згідно зі статті 11 Закону № 2473-VIII, НБУ здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами – банками, небанківськими фінансовими

установами та операторами поштового зв'язку, які отримали відповідну ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій [4]. Такий нагляд реалізується у визначеному НБУ порядку шляхом проведення виїзних перевірок – як планових, так і позапланових, а також безвиїзного нагляду на постійній основі. Окрім безпосереднього здійснення нагляду за уповноваженими установами, НБУ визначає порядок здійснення валютного нагляду агентами валютного нагляду, якими є самі уповноважені установи, підзвітні НБУ. У разі виявлення порушень валютного законодавства НБУ має право вимагати від відповідних установ дотримання його вимог, а також застосовувати до них передбачені законом заходи впливу, включаючи штрафні санкції, обмеження або зупинення окремих видів валютних операцій та відкликання ліцензії.

Національний банк України здійснює взаємодію з іншими органами державної влади з метою обміну інформацією, що стосується проведення валютних операцій, з обов'язковим урахуванням вимог законодавства щодо збереження банківської таємниці. Також Національний банк України налагоджує співпрацю з суб'єктами міжнародного права у частині обміну відповідною інформацією, зокрема у контексті застосування положень статті 10 Закону № 2473-VIII, відповідно до міжнародних договорів, обов'язковість яких схвалена Верховною Радою України, також із дотриманням режиму банківської таємниці [6].

У контексті розкриття ролі НБУ у здійсненні валютного нагляду доречно звернути увагу на проведення центральним банком перевірок суб'єктів валютних операцій щодо дотримання вимог валютного законодавства. У процесі здійснення перевірок щодо дотримання вимог валютного законодавства Національний банк України наділений правом вимагати від агентів валютного нагляду, а також інших осіб, які виступають об'єктами таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, документів, що підтверджують їх проведення, та іншої інформації, пов'язаної з валютними операціями. Крім того, зазначені суб'єкти зобов'язані надавати пояснення щодо здійснених операцій.

Агенти валютного нагляду та інші особи, які підлягають перевірці, зобов'язані безоплатно забезпечити доступ до відповідних систем, документів та інформації, а також надати необхідні пояснення на вимогу Національного банку України. При цьому інформація, що стосується банків та (або) їхніх клієнтів і отримується в межах здійснення валютного нагляду, належить до банківської таємниці. Інформація, що стосується небанківських фінансових установ та операторів поштового зв'язку, а також їхніх клієнтів, яка отримується Національним банком України під час здійснення валютного нагляду за такими суб'єктами, що мають ліцензію на здійснення валютних операцій, відноситься до інформації з обмеженим доступом [6].

Відповідно до пункту 11 Постанови Правління НБУ від 03.01.2019 № 13, Національний банк України застосовує заходи впливу у разі порушення установою або її структурними підрозділами вимог валютного законодавства [13]. Підставами для застосування таких заходів є, зокрема, результати та матеріали проведених Національним банком виїзних і невиїзних перевірок, а також перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України, у тому числі тих, що здійснювалися протягом трьох місяців поспіль щодо дотримання порядку проведення валютно-обмінних операцій або торгівлі валютними цінностями в готівковій формі.

Крім того, підставою для застосування заходів впливу можуть бути й інші документи або їх копії, зокрема матеріали, складені структурними підрозділами Національного банку України, в яких зафіксовано або які можуть свідчити про порушення установою чи її структурними підрозділами вимог валютного законодавства [13].

Перевірки банків щодо дотримання вимог валютного законодавства України здійснюються уповноваженими працівниками Національного банку України, зокрема відповідними структурними підрозділами, такими як Департамент інспекційних перевірок банків та Департамент банківського нагляду. Окрім цього, до здійснення таких перевірок можуть залучатися інші уповноважені органи відповідно до статті 26 Закону України «Про фінансові

послуги та фінансові компанії», зокрема Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [31].

У банківських установах можуть проводитися документальні ревізії, які призначаються компетентними органами з метою збирання доказів у кримінальних, адміністративних, цивільних та інших провадженнях, пов'язаних із порушеннями валютного законодавства України. Зазначені перевірки спрямовані на забезпечення дотримання банками вимог валютного законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України.

Як зазначає Р. В. Михайлюк, заходи впливу, що застосовуються до банків, доцільно поділяти на превентивні та протекційні (захисні) [32, с. 152]. Превентивні заходи спрямовані насамперед на обмеження доступу до здійснення банківської діяльності, зокрема через механізми ліцензування та встановлення обмежень щодо окремих напрямів діяльності банків, а також на запобігання можливим негативним наслідкам фінансових процесів. До таких заходів належать встановлення лімітів на проведення окремих банківських операцій з метою мінімізації необґрунтованих ризиків, а також визначення вимог до розміру і структури власного капіталу банків, рівня їх ліквідності тощо.

Реалізація превентивних заходів відбувається через запровадження відповідних нормативів, дотримання яких банками сприяє забезпеченню їх фінансової стабільності. При цьому протекційні (захисні) заходи застосовуються з метою реагування на вже існуючі загрози фінансовому стану банків, які можуть призвести до їх неплатоспроможності або банкрутства.

2.2. Уповноважені установи як агенти валютного нагляду

Якщо вище ми розглядали НБУ як основний орган валютного регулювання та нагляду, то уповноважені установи, хоч за повноваженнями та обов'язками посідають місце нижче, проте є фактично тими, хто взаємодіє з валютними операціями напряду.

Відповідно до Закону № 2473-VIII уповноваженими установами є банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України згідно закону [6]. Крім того, відповідно до постанови Правління НБУ від 03.01.2019 № 13, до уповноважених установ також віднесено і філії іноземних банків [13].

Уповноважені установи здійснюють валютний нагляд як агенти валютного нагляду, які, в свою чергу, підзвітні Національному банку України [6]. У межах виконання зазначених повноважень вони забезпечують безпосередній контроль за дотриманням вимог валютного законодавства суб'єктами валютних операцій, а саме резидентами (за винятком інших уповноважених установ) і нерезидентами, під час проведення такими суб'єктами валютних операцій через відповідні установи [6].

Водночас із сфери такого нагляду виключаються окремі валютні операції, зокрема ті, що пов'язані з експортом та імпортом товарів, якщо їх сума є меншою за порогове значення, визначене статтею 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [6].

У науковій літературі обґрунтовується підхід, відповідно до якого уповноважені установи доцільно розглядати як окремий різновид суб'єктів валютного нагляду, що виконують делеговані контрольні функції в межах повноважень, визначених Національним банком України. Зокрема, О. А. Бакшеєва звертає увагу на подвійний характер правового статусу агентів валютного нагляду. З одного боку, банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали відповідну ліцензію, здійснюють безпосередній нагляд за валютними операціями резидентів і нерезидентів, що проводяться через такі установи. З іншого боку, самі ці установи перебувають під наглядом і контролем Національного банку України [33].

Тобто ці уповноважені установи є суб'єктами, що посідають проміжне місце в ієрархії валютного нагляду. Вони не належать до органів державного

нагляду, оскільки не наділені владними повноваженнями щодо застосування заходів впливу чи притягнення до відповідальності, однак водночас виконують важливу функцію контролю за валютними операціями клієнтів.

Діяльність уповноважених установ має допоміжний характер і спрямована на забезпечення дотримання вимог валютного законодавства на стадії здійснення операцій. Відповідно, вони виступають елементом багаторівневої системи валютного нагляду, забезпечуючи зв'язок між безпосередніми учасниками валютних відносин і центральним регулятором.

Логічним продовженням наведеного підходу є конкретизація функціонального наповнення діяльності уповноважених установ як агентів валютного нагляду. Реалізація їхнього проміжного статусу в системі валютного нагляду проявляється насамперед через надані їм повноваження та покладені обов'язки.

Уповноважені установи здійснюють нагляд за дотриманням клієнтами, як резидентами, так і нерезидентами, вимог валютного законодавства під час проведення валютних операцій через відповідні установи. У межах реалізації цієї функції вони наділяються низкою повноважень, серед яких доцільно виокремити такі:

1. Право вимагати, отримувати та зберігати документи й інформацію, що підтверджують відповідність валютних операцій вимогам законодавства;
2. Право відмовляти в проведенні або запобігати здійсненню валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства;
3. Право інформувати Національний банк України про виявлені порушення встановлених правил здійснення валютних операцій;
4. Обов'язок забезпечувати нерозголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема комерційної таємниці, яка стала відома у зв'язку зі здійсненням функцій валютного нагляду [6; 13].

Поряд із зазначеними повноваженнями на уповноважені установи покладається і низка обов'язків організаційного та контрольного характеру. Зокрема, вони зобов'язані:

1. Забезпечувати зберігання документів, що підтверджують здійснення валютних операцій клієнтів, протягом установленого законодавством строку, який, як правило, становить до п'яти років з дати проведення відповідної операції;

2. Розробляти та впроваджувати внутрішні документи, що визначають порядок здійснення валютного нагляду із застосуванням ризик-орієнтованого підходу відповідно до вимог валютного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України [13].

Важливим елементом реалізації уповноваженими установами функцій валютного нагляду є здійснення аналізу та перевірки документів та інформації щодо валютних операцій клієнтів. Нормативне регулювання відповідних процедур закріплено, зокрема, у Постанові Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції» № 8 від 02 січня 2019 року (далі – Постанова Правління НБУ № 8 від 02.01.2019), якою врегульовано порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції.

Зазначеним Положенням передбачено систему індикаторів, які використовуються уповноваженими установами під час аналізу операцій клієнтів з метою виявлення сумнівних валютних операцій. Визначені цим Положенням індикатори є наочним застосуванням ризик-орієнтованого підходу та виступають певним запобіжником, який дозволяє виявити операції, які можуть свідчити про порушення валютного законодавства.

До сумнівних валютних операцій, відповідно до положень зазначеного акта, належить сукупність операцій між рахунками резидента та нерезидента, відкритими в банках України, за наявності одночасно визначених ознак. Зокрема, йдеться про здійснення чотирьох і більше операцій, їхню повторюваність протягом короткого періоду (до 30 календарних днів), проведення на однакові або близькі за розміром суми, а також ситуації, коли одна і та сама особа виступає як ініціатором, так і отримувачем коштів. Додатковою

ознакою є економічний результат таких дій, який може полягати в купівлі чи продажу активів, наданні або поверненні фінансової допомоги чи формуванні або погашенні заборгованості за відповідними правочинами [34].

З огляду на викладене, доцільно більш детально зупинитися на характеристиці індикаторів сумнівних валютних операцій, визначених Постановою Правління НБУ № 8 від 02.01.2019, оскільки саме через їх застосування уповноважені установи реалізують свої повноваження щодо аналізу та перевірки валютних операцій клієнтів.

Відповідно до положень зазначеного нормативно-правового акта, сумнівні валютні операції розглядаються як сукупність взаємопов'язаних валютних операцій, що здійснюються між рахунками суб'єкта господарювання-резидента та юридичної особи-нерезидента, відкритими в банках України.

При цьому для віднесення таких операцій до категорії сумнівних необхідною є одночасна наявність визначених індикаторів, що у своїй сукупності свідчать про потенційно ризиковий або штучний характер відповідних операцій. До таких індикаторів належать:

1) обсяг валютних операцій не збігається з обсягами звичайної ділової активності суб'єкта валютної операції;

2) здійснення фізичною особою валютної операції, яка не пов'язана з підприємницькою діяльністю, на суму, що перевищує порогове значення, встановлене статтею 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», яке за загальним правилом становить 400 000 грн. [35].

3) здійснення юридичною особою або фізичною особою - підприємцем валютної операції у межах запроваджених НБУ лімітів на проведення окремих валютних операцій, які мають бути відображені в автоматизованій інформаційній системі НБУ «Ліміти валютних операцій»;

4) вид продукції/роботи/послуги/активу (включаючи цінні папери, корпоративні права, зобов'язання за аграрними розписками) не є характерним для звичайної діяльності суб'єкта валютної операції;

5) невідповідність суті валютних операцій змісту діяльності суб'єкта валютної операції/контрагента;

6) валютні операції, економічна доцільність (сенса) за якими відсутня(ій) та/або не містять очевидної законної мети;

7) невідповідність між вартістю продукції/роботи/послуги/активу (включаючи цінні папери, корпоративні права, зобов'язання за аграрними розписками), заявленою в правочині/рахунку-фактурі/актах виконаних робіт, і її (його) справедливою ринковою ціною, що склалася на ринку ідентичних, а за їх відсутності - однорідних продукції/роботи/послуги/активу (включаючи цінні папери, корпоративні права, зобов'язання за аграрними розписками); невідповідність вартості кредиту/позики за окремим кредитним договором/договором позики, який передбачає виконання резидентом-позичальником боргових зобов'язань перед нерезидентом, ринковим умовам;

8) валютні операції (попередня оплата) з підвищеним ризиком невиконання нерезидентом зобов'язань за ЗЕД-договором, наявності таких ознак: порушення або перевищення граничних строків розрахунків; значні прострочення розрахунків у резидента ($\geq$ встановленого порогу); внесення змін до договорів, що подовжують строки поставки; повторювані повернення авансових платежів ($>50\%$) протягом 365 днів; складна, заплутана або штучна структура платежів; наявність обмежень на імпорт відповідних товарів;

9) за договором здійснюються розрахунки на користь третьої сторони;

10) валютні операції за договором здійснюються: з використанням векселів; поручителем на підставі договорів поруки; на користь сторони, що набула права в результаті відступлення права вимоги в зобов'язанні; стороною, що набула зобов'язання в результаті переведення боргу; з використанням зарахування зустрічних однорідних вимог;

11) наявність угод/додаткових угод, що передбачають постачання продукції на митну територію інших країн;

12) сплата штрафних санкцій (уключаючи сплату за рішенням суду або мировою угодою, відшкодування збитків);

13) валютна операція з переказу коштів з рахунку нерезидента на користь резидента за ЗЕД-операціями, якщо кошти не мають нещодавнього іноземного походження, зокрема: не надходили з-за кордону в Україну; або були зараховані до 1 січня року, що передує операції; або отримані від конвертації таких коштів;

14) циклічні валютні операції;

15) умови розрахунку за валютною операцією передбачають використання юридичних осіб (компаній-оболонок), які мають ознаки, визначені в рекомендаціях Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) (включаючи наявність непрозорої структури власності);

16) учасники валютних операцій мають реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державах (юрисдикціях), що включені до сформованого уповноваженою установою списку ризикових держав (юрисдикцій);

17) наявність інформації (у тому числі отриманої уповноваженою установою з публічних джерел), що може свідчити про належність іноземного банку контрагента за валютною операцією до банків, що використовуються/можуть використовуватися для здійснення валютних операцій, пов'язаних з уникненням вимог/обмежень/заборон, передбачених законодавством України;

18) виконання зобов'язань за імпортними договорами (контрактами) щодо здійснення розрахунків за фактично поставлену продукцію на територію України за митними деклараціями, оформлення яких було проведено до 01 січня календарного року, який передує моменту здійснення валютної операції/наміру здійснення валютної операції;

19) валютна операція з повернення іноземному інвестору/нерезиденту (далі - нерезидент) дивідендів;

20) валютна операція з перерахування суб'єктом валютної операції - постійним представництвом юридичної особи-нерезидента на рахунок юридичної особи-нерезидента, інтереси якої представляє на території України це представництво;

21) валютна операція з повернення іноземному інвестору/нерезиденту коштів, отриманих від продажу корпоративних прав/цінних паперів;

22) валютна операція з перерахування юридичною особою-резидентом коштів на рахунки власних філій, представництв та інших відокремлених підрозділів без створення юридичної особи, відкритих за кордоном;

23) регулярне здійснення пов'язаних валютних операцій, які не потребують надання документів, групою осіб на користь одного контрагента на суму, що є меншою, ніж розмір, передбачений статтею 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;

24) дроблення валютної операції;

25) наявність інших індикаторів валютної операції (на власний розсуд уповноваженої установи) [34].

У разі встановлення наявності зазначених індикаторів, у тому числі визначених уповноваженою установою самостійно, така установа до прийняття рішення щодо проведення відповідної валютної операції зобов'язана здійснити додатковий аналіз її змісту та обставин здійснення. Зазначений аналіз має комплексний характер і включає, зокрема, такі заходи:

1. Встановлення суті та мети валютної операції;
2. Визначення відповідності або невідповідності змісту валютної операції характеру діяльності її учасників;
3. Оцінку наявності або відсутності економічної доцільності валютної операції;
4. Встановлення достатності фінансових можливостей суб'єкта валютної операції для її здійснення на відповідну суму;

5. Дослідження інформації про учасників валютної операції, зокрема їхню діяльність та ділову репутацію;

6. Встановлення джерел походження коштів або інших активів, що використовуються у межах валютної операції;

7. Встановлення кінцевих бенефіціарних власників учасників валютної операції, включаючи перевірку відсутності підстав вважати, що використовуються номінальні утримувачі, посередники або інші механізми з метою приховування таких власників [34].

Отже, з вищезазначеного слід дійти висновку, що сутність здійснення уповноваженими установами функції валютного нагляду за резидентами та нерезидентами втілюється шляхом використання індикаторів, котрі дозволяють встановити відповідність конкретно-визначеної валютної операції вимогам валютного законодавства. При цьому, у випадку встановлення наявності одного з індикаторів ризиковості операції, уповноважена установа зобов'язана провести додатковий аналіз задля підтвердження або спростування належності такої операції до сумнівної.

Зазначене з одного боку, дозволяє своєчасно виявити намір учасників провести валютну операцію всупереч вимогам валютного законодавства та у разі підтвердження сумнівності такої операції запобігти порушенню валютного законодавства.

Однак, з іншого боку, варто відзначити і потенційні ризики у проведенні уповноваженими установами валютного нагляду у такий спосіб, адже: по-перше, здійснення валютного нагляду уповноваженими установами, які одночасно перебувають під контролем Національного банку України, може сприяти формалізації підходів до оцінки валютних операцій; по-друге, Постановою Правління НБУ № 8 від 02.01.2019 не надано вичерпний перелік індикаторів, за допомогою яких встановлюється сумнівність валютної операції, що дозволяє уповноваженим установам на власний розсуд визначати й додаткові індикатори, не передбачені зазначеним актом, тим самим надаючи дещо широкое поле для дискреції.

2.3. Заходи впливу та відповідальність за порушення валютного законодавства

Невід'ємним елементом правового регулювання будь-якої сфери суспільних відносин є інститут відповідальності за порушення встановлених правил. Власне сфера валютних правовідносин у цьому відношенні не становить виключення, адже валютне законодавство України передбачає систему заходів впливу, застосування яких покликане забезпечити стабільність фінансової системи держави та дотримання учасниками валютного ринку встановлених вимог.

Розглядаючи питання заходів впливу та відповідальності за порушення валютного законодавства, доцільно виокремити кілька основних категорій, а саме: суб'єктів, уповноважених ініціювати розгляд справ і встановлювати факт правопорушення; суб'єктів, наділених повноваженнями щодо застосування санкцій; осіб, до яких можуть застосовуватися відповідні заходи відповідальності, а також види таких заходів разом зі складом відповідного правопорушення.

До суб'єктів, уповноважених ініціювати розгляд справ та встановлювати факт порушення валютного законодавства, насамперед належать органи, на які покладено функції валютного нагляду та контролю. Такими є НБУ та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, а саме ДПС України[6].

Національний банк України здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами (банками, небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію НБУ) шляхом проведення виїзних перевірок (планових та позапланових) та безвиїзного нагляду. При цьому безвиїзний нагляд здійснюється на постійній основі [6].

У свою чергу, ДПС України провадить валютний нагляд стосовно резидентів (окрім уповноважених установ) та нерезидентів щодо дотримання вимог валютного законодавства [6].

За порушення вимог валютного законодавства (крім порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів, відповідальність за які встановлюється згідно зі статтею 14 Закону № 2473-VIII) можуть бути застосовані такі заходи:

1. До банків – заходи впливу згідно із Законом України від 07 грудня 2000 року № 2121-III «Про банки і банківську діяльність»;

2. До уповноважених установ (крім банків) – такі заходи впливу:

- письмове застереження;
- обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій;
- штрафні санкції; зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій;

3. До юридичних осіб (крім уповноважених установ) – заходи впливу у вигляді штрафних санкцій [6].

4. До фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб - заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Таким чином, законодавець розмежовує відповідальність, передбачаючи застосування регуляторних санкцій до уповноважених установ і суб'єктів господарювання, а також адміністративної відповідальності до посадових та фізичних осіб.

З урахуванням того, що пункт 1 частини першої статті 14 Закону № 2473-VIII містить відсильну норму щодо видів відповідальності, які можуть бути застосовані до банків за порушення вимог валютного законодавства, то доречно звернутись до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність», якими власне і визначаються заходи впливу, які можуть бути застосовані до банків у таких випадках.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», серед іншого, до банків можуть бути застосовані такі види заходів впливу: 1) письмове застереження; 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо; 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; 5) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; 6) заборона надання бланкових кредитів; 7) накладення штрафів; 8) тимчасова (до усунення порушення) заборона використання власником істотної участі у банку права голосу; 9) вимога до власника істотної участі у банку про відчуження акцій (паїв) банку у випадках, передбачених статтями 34¹ і 34² цього Закону та частиною восьмою цієї статті; 10) відсторонення посадової особи банку від посади; 11) віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних; 12) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку [36].

Говорячи про притягнення НБУ до відповідальності уповноважених установ (крім банків) за порушення вимог валютного законодавства варто зазначити, що при проведенні даної процедури, центральний банк передусім повинен керуватись таким критерієм як «адекватність вчиненому порушенню». При цьому слід відзначити, що жодним положенням Закону № 2473-VIII не надано розуміння того, яким саме чином встановлює співмірність застосованого до уповноваженої установи виду відповідальності до вчиненого такою установою правопорушення.

Зазначене, своєю чергою, дозволяє стверджувати про те, що законодавець надав НБУ широкі дискреційні повноваження у питанні вибору конкретного заходу впливу щодо уповноваженої установи, не встановивши при цьому окреслених критеріїв визначення співмірності такого заходу вчиненому

порушенню. З одного боку, подібний підхід може розглядатися як цілком виправданий, оскільки дозволяє регулятору враховувати індивідуальні обставини кожного конкретного випадку, зокрема характер та тяжкість порушення, його наслідки для фінансової системи, а також поведінку установи після виявлення порушення. З іншого боку, відсутність законодавчо закріплених орієнтирів для оцінки адекватності застосованого заходу впливу створює ризик довільного тлумачення цього критерію НБУ, що може призводити до непередбачуваності регуляторних рішень та порушення принципу правової визначеності у відносинах між регулятором та уповноваженими установами.

Попри це, як вже було зазначено вище, Закон № 2473-VIII надає НБУ право застосовувати до уповноважених установ (крім банків) такі види відповідальності як-от: письмове застереження; обмеження, зупинення чи припинення окремих видів валютних операцій; штрафні санкції; зупинення або відкликання ліцензії на здійснення валютних операцій.

При цьому, щодо розмірів штрафних санкцій, які застосовуються до інших уповноважених установ, слід зазначити, що їх максимальний розмір може становити до 20 відсотків власного капіталу відповідної установи [6].

Своєю чергою, податкові органи мають право застосовувати заходи впливу до юридичних осіб (крім уповноважених установ) у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України № 524 від 26 травня 2021 року «Про затвердження Порядку застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства» (далі – Постанова КМУ № 524 від 26.05.2021).

Відповідно до частини четвертої статті 14 Закону № 2473-VIII, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, має право адекватно вчиненому порушенню застосовувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 відсотків суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства [6].

Порядок реалізації цього повноваження конкретизує Постанова КМУ «Про затвердження Порядку застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства» № 524 від 26.05.2021 (далі – постанова КМУ № 524 від 26.05.2021).

Згідно з цією постановою податкові органи можуть накладати штрафні санкції за порушення вимог валютного законодавства, встановлених Законом № 2473-VIII, нормативно-правовими актами Національного банку України, зокрема тими, що викладені у Положенні про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затвердженому постановою Правління Національного банку від 02 січня 2019 року № 5. До таких порушень належать, зокрема, порушення порядку проведення розрахунків на території України, проведення розрахунків за валютними операціями, торгівлі валютними цінностями та транскордонного переказу валютних цінностей, здійснення окремих операцій в іноземній валюті, а також здійснення валютних операцій в умовах запроваджених заходів захисту [37].

Так, податкові органи мають право накладати штрафні санкції у розмірі 25 відсотків суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства, перерахованої у національну валюту за офіційним курсом Національного банку, встановленим на день здійснення такої операції, за кожен випадок порушення, встановлений у результаті перевірки. За ті самі дії, вчинені протягом року після застосування штрафу, таке стягнення може сягати 50 відсотків [37].

У науковій літературі звертається увага на наявність у валютному законодавстві окремих положень, що мають оціночний характер та можуть викликати труднощі у правозастосуванні. Зокрема, науковці обґрунтовано підкреслюють, що використання нечітких формулювань у сфері встановлення юридичної відповідальності створює ризики їхнього довільного тлумачення та може негативно впливати на дотримання принципів правової визначеності і справедливості.

З огляду на наведене можна виділити позицію Мякоти К.А., який зазначає, що дискусійною є норма частини четвертої статті 14 Закону № 2473-VIII, відповідно до якої центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, наділений правом застосовувати до юридичних осіб (за винятком уповноважених установ) заходи впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 відсотків суми операції, здійсненої з порушенням валютного законодавства, визначаючи їх «адекватно» вчиненому порушенню.

На думку автора, використання у нормативно-правових актах оціночних понять, зокрема такого терміну, як «адекватно», є проблематичним, оскільки він не має чіткого юридичного змісту та створює передумови для його довільного тлумачення. З огляду на те, що визначення розміру санкцій здійснюється Державною податковою службою України, яка традиційно орієнтується на фіскальний підхід, існує значний ризик відхилення від принципу справедливості у застосуванні відповідальності з точки зору суб'єкта правопорушення [38].

Однак, із зазначеною позицією не вбачається за можливо повністю погодитись. З одного боку, дійсно використання законодавцем при конструюванні норми частини четвертої статті 14 Закону № 2473-VIII оціночного поняття «адекватність» як критерію, якого ДПС України має дотримуватись при вирішенні питання застосування до конкретно-визначеного суб'єкта господарювання штрафних санкцій за порушення валютного законодавства підриває принцип правової визначеності, тим самим позбавляючи суб'єкта господарювання можливості спрогнозувати застосування цієї норми. Більш того, слід наголосити і на тому, що надання податковим органам права на застосування штрафних санкцій у розмірі аж до 100 % за відсутності чіткого механізму диференціації відповідальності залежно від характеру, ступеня тяжкості та наслідків вчиненого порушення фактично унеможлиблює реалізацію принципу домірності юридичної відповідальності, перетворюючи санкцію з інструменту правового впливу на засіб фіскального тиску.

Водночас з іншого боку, варто враховувати, що податкові органи при розгляді питання про притягнення до відповідальності за порушення валютного

законодавства, насамперед, керуються положеннями ПКУ та іншими підзаконними нормативно-правовими актами, якими регламентовано порядок проведення перевірок дотримання вимог валютного законодавства, встановлено якими фактичними даними слід керуватись при встановленні наявності/відсутності підстав для притягнення до відповідальності тощо, що певною мірою звужує можливість податкових органів вдатись до абсолютної дискреції.

Втім, процедурна регламентація порядку проведення перевірок та встановлення фактичних підстав для притягнення до відповідальності, хоча і є важливою гарантією законності діяльності контролюючих органів, не вирішує по суті проблеми матеріально-правової невизначеності щодо розміру санкції. Навіть за умови бездоганного дотримання процедури встановлення факту порушення, питання про те, у якому конкретному розмірі в межах від мінімального до 100 відсотків суми операції має бути застосована санкція, залишається відкритим та таким, що вирішується на розсуд контролюючого органу без чітких матеріальних орієнтирів.

Поряд із зазначеним, окремої уваги потребує така складова валютного нагляду, як контроль за дотриманням граничних строків розрахунків за зовнішньоекономічними договорами. Порушення відповідних строків є одним із найбільш поширених правопорушень у сфері валютного законодавства, що обумовлює підвищену увагу з боку органів валютного нагляду.

Відповідно до статті 13 Закону № 2473-VIII, у разі порушення резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів застосовується пеня у розмірі 0,3 відсотка суми неоподаткованої валютної виручки (або вартості недопоставленого товару) за кожен день прострочення, але не більше 100 відсотків такої суми.

Ще до впровадження валютної лібералізації в Україні відбувся процес декриміналізації окремих діянь у сфері господарської та валютної діяльності. Відповідні зміни були внесені Законом України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», яким низку складів злочинів було виключено з КК України. Зокрема, було скасовано кримінальну відповідальність, передбачену статтями 207 та 208 КК України, які встановлювали відповідальність за ухилення від повернення валютної виручки в Україну та незаконне відкриття або використання валютних рахунків за межами України [39].

Натомість законодавець переорієнтував відповідальність за відповідні правопорушення у площину адміністративно-правового регулювання, що стало одним із проявів загальної тенденції до гуманізації економічного законодавства. У подальшому це створило підґрунтя для формування сучасної системи адміністративної відповідальності у сфері валютних правовідносин.

Щодо фізичних осіб, а також посадових осіб уповноважених установ і юридичних осіб, то за порушення вимог валютного законодавства до них можуть застосовуватися заходи адміністративної відповідальності у формі штрафів, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Зокрема, відповідальність за такі правопорушення встановлена статтями 162 та 162-1 КУпАП.

Щодо змін, внесених до КУпАП, слід зазначити, що порушення порядку здійснення валютних операцій тягне за собою накладення адміністративного штрафу на посадових осіб юридичних осіб (крім уповноважених установ), а також на фізичних осіб – підприємців у розмірі від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [40].

При цьому особливості застосування категорії «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» визначаються ПКУ. Відповідно до пункту 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» ПКУ, для цілей застосування норм законодавства використовується величина у розмірі 17 гривень, за винятком випадків кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень [8]. У таких випадках базою виступає податкова соціальна пільга, визначена підпункту 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 ПКУ.

Розмір податкової соціальної пільги, у свою чергу, становить 50 % прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого станом на 1 січня відповідного року. Наприклад, станом на 01 січня 2026 року такий прожитковий мінімум становить 3 328 грн, що безпосередньо впливає на розрахунок розміру адміністративних штрафів [41].

Після лібералізації валютного законодавства розміри санкцій за правопорушення, які передбачені КУпАП, істотно зросли. Так, відповідно до статті 162 КУпАП, за незаконні операції з валютними цінностями передбачено штраф у розмірі від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (8500–17000 грн.), що суттєво перевищує показники, встановлені попереднім законодавством [40].

Окремо слід звернути увагу на процесуальний аспект застосування адміністративної відповідальності. Накладення адміністративних стягнень у сфері валютних правопорушень віднесено виключно до компетенції суду. Відповідно, органи валютного нагляду, зокрема Національний банк України та податкові органи, не наділені повноваженнями самостійно застосовувати адміністративні штрафи, що узгоджується з положеннями статті 15 Закону № 2473-VIII [6].

Крім того, законодавством закріплено принцип одноразовості застосування заходів впливу. За кожне порушення валютного законодавства може бути застосований лише один вид санкції, передбачений законом. Це спрямовано на недопущення подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення.

У контексті оновлення правового регулювання варто також відзначити розширення змісту статті 162¹ КУпАП, яка нині охоплює ширше коло порушень порядку здійснення валютних операцій порівняно з попереднім підходом. Одночасно з цим було збільшено граничні строки розрахунків за зовнішньоекономічними операціями зі 180 до 365 днів, а також усунуто можливість застосування декількох видів фінансових санкцій за одне порушення [40].

Логічним продовженням валютної лібералізації стало виключення статті 162² КУпАП, яка передбачала відповідальність за відкриття валютних рахунків за межами України. Як підкреслює К. А. Мякота, прийняття Закону України «Про валюту і валютні операції» створило передумови для вільного відкриття резидентами рахунків в іноземних фінансових установах, здійснення інвестицій за кордон та переміщення валютних цінностей, що об'єктивно зумовило відмову від раніше встановлених обмежень і відповідальності у цій сфері [42].

Висновки до Розділу

Проведений аналіз суб'єктів та механізмів реалізації валютного нагляду в Україні дає підстави сформулювати такі узагальнені висновки.

По-перше, НБУ посідає головне, центральне місце в системі валютного регулювання та нагляду. Його статус як особливого центрального органу державного управління, закріплений на конституційному рівні (стаття 99 Конституції України) та в спеціальному законодавстві, дозволяє поєднувати нормотворчі, контрольні, наглядові та координаційні функції. НБУ виступає системоутворювальним суб'єктом, який забезпечує макрофінансову стабільність, стабільність грошової одиниці, функціонування валютного ринку та безпосередній нагляд за діяльністю уповноважених установ.

По-друге, уповноважені установи (банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку) виконують роль агентів валютного нагляду, займаючи проміжне місце в ієрархії контролю. Вони здійснюють первинний, безпосередній нагляд за валютними операціями клієнтів-резидентів і нерезидентів на підставі делегованих повноважень. Їх діяльність має допоміжний характер і базується на ризик-орієнтованому підході з використанням системи індикаторів сумнівних операцій, що дозволяє виявляти потенційні порушення ще на етапі проведення операцій.

По-третє, механізми реалізації валютного нагляду доповнюються диференційованою системою заходів впливу та юридичної відповідальності. До

банків застосовуються заходи відповідно до банківського законодавства, до інших уповноважених установ – спеціальні регуляторні санкції (від письмового застереження до анулювання ліцензії), до юридичних осіб (крім уповноважених установ) – штрафні санкції податковими органами (до 100 % суми операції). Фізичні особи та посадові особи притягуються до адміністративної відповідальності виключно в судовому порядку (статті 162, 162¹ КУпАП). Така диференціація забезпечує пропорційність відповідальності та запобігає подвійному притягненню до відповідальності за одне порушення.

По-четверте, сучасна модель валютного нагляду в Україні поєднує централізоване державне регулювання з делегованим контролем через уповноважені установи. Після прийняття Закону № 2473-VIII відбулася лібералізація окремих аспектів, збільшення строків розрахунків, декриміналізація деяких діянь та водночас збереження ефективних інструментів контролю. Це створило баланс між свободою здійснення валютних операцій і необхідністю захисту фінансової стабільності держави, особливо в умовах воєнного стану.

Отже, система суб'єктів та механізмів валютного нагляду в Україні характеризується визначеною ієрархією, поєднанням державного нагляду з делегованими контрольними функціями та диференційованою відповідальністю.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВАЛЮТНОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості здійснення валютного нагляду в умовах воєнного стану

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України стала безпрецедентним викликом для усієї країни. Запровадження правового режиму воєнного стану на території України мало за собою наслідок змінення валютного регулювання, включно з валютним наглядом, що полягало у тимчасовому переході від ліберальної моделі до застосування більш жорстких методів валютного регулювання задля того, аби зменшити наслідки дії валютних ризиків та зберегти стабільність фінансової системи на найбільш оптимальному рівні.

Так, на момент введення воєнного стану в Україні перед фінансовою системою постало низка валютних ризиків, які можна згрупувати за такими напрямками.

Передусім варто згадати про зростання ризику девальвації національної валюти, що були спричинені панічними настроєм населення та бізнесу, що проявлялися у різкому зростанні попиту на іноземну валюту, перевищенні попиту над пропозицією на валютному ринку та, відповідно, посиленні тиску на обмінний курс гривні.

Наступним викликом став ризик масового відпливу капіталу за кордон. В умовах високої невизначеності суб'єкти господарювання та населення прагнули мінімізувати втрати, переводячи активи в іноземну валюту або переміщуючи їх за межі країни, що додатково загострювало дисбаланс на валютному ринку.

Окремо слід виділити ризик скорочення валютних надходжень в економіку. Порушення логістичних ланцюгів, тимчасова окупація окремих територій, блокування морських портів та загальне падіння обсягів експорту

призвели до істотного зменшення припливу іноземної валюти, що негативно вплинуло на стан платіжного балансу держави.

Не менш важливим був ризик виснаження міжнародних валютних резервів. Необхідність підтримання стабільності валютного курсу та виконання зовнішніх зобов'язань вимагала активного використання резервів, що створювало загрозу їх критичного скорочення.

З метою мінімізації зазначених ризиків, Національним банком України як органом валютного нагляду та центральним банком України було запроваджено низку валютних обмежень, що свою чергою, посилили і валютний нагляд, тим самим вживши максимально допустимі заходи, спрямовані на стабілізацію валютного ринку.

Статтею 12 Закону № 2473-VIII передбачено право Національного банку України на введення заходів захисту у випадку наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської системи держави [6].

Серед заходів захисту, які Національний банк України вправі застосовувати, є: обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті у межах, передбачених нормативно-правовими актами Національного банку України; встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; встановлення особливостей здійснення операцій, пов'язаних із рухом капіталу; запровадження дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій; резервування коштів за валютними операціями; заходи відповідно до статті 71 Закону України «Про Національний банк України», виключний перелік яких визначається нормативно-правовими актами Національного банку України [6].

Реалізуючи зазначені права Національного банку України та задля збереження стабільності фінансової системи, Правлінням Національного банку України було прийнято постанову № 18 від 24.02.2022, якою було врегульовано особливості роботи банківської системи в період запровадження воєнного стану.

Якщо проаналізувати зміст Постанови Правління НБУ від 24.02.2022 № 18, то можна виокремити такі зміни у здійсненні банками валютного нагляду за валютними операціями: спрощення процедури валютного нагляду для пріоритетних операцій, зменшення граничних строків розрахунків за валютними операціями, обмеження кола підстав для припинення здійснення банками валютного нагляду, впровадження спеціального механізму для завершення валютного нагляду за дотриманням граничних строків розрахунків за валютною операцією з імпорту продукції, яка ввозиться на територію України, як гуманітарна допомога, а також встановлення заборони на зупинення банком валютного нагляду за валютною операцією у випадку закриття рахунку [29].

У частині спрощення процедури валютного нагляду слід зазначити, що до прийняття Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, при виявленні ризиковості валютної операції шляхом встановлення відповідного індикатору банк повинен був в подальшому провести додаткових аналіз документів (інформації) про валютні операції з метою підтвердження або спростування належності валютної операції до сумнівної.

З прийняттям Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 у випадку виявлення сумнівної операції банкам було дозволено не проводити додатковий аналіз документів (інформації) щодо перевірки джерел походження коштів та інших заходів, передбачених Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 № 8 щодо вичерпного кола валютних операцій. До кола таких операцій наразі належать власні операції банків, розрахунки Уряду, операції міжнародних фінансових організацій, а також перекази для забезпечення національної безпеки й оборони.

Наступною зміною у здійсненні банками валютного нагляду за валютними операціями резидентів стало змінення граничних строків розрахунків за операціями з експорту/імпорту товарів, внаслідок чого строк здійснення розрахунків за валютною операцією було зменшено з 365 календарних днів до 180 календарних днів для операцій, здійснених з 05 квітня 2022 року. Разом з тим у цій частині варто вказати й на виняток - зменшені граничні строки здійснення

розрахунків за валютною операцією з експорту та імпорту товарів не застосовуються до випадків на операції, сума якої є незначною.

Враховуючи викладене, слід охарактеризувати наступну зміну, яка полягала у обмеженні способів завершення здійснення банками валютного нагляду.

Так, до моменту прийняття Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, однією з підстав для припинення здійснення банками валютного нагляду було наявність документів про зарахування зустрічних однорідних вимог.

Втім, з моменту прийняття означеної Постанови було встановлено заборону на завершення здійснення валютного нагляду за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операцією з експорту/імпорту товарів на підставі документів про припинення зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог.

При цьому, слід звернути увагу на те, що вказана заборона не є абсолютною, оскільки не стосується вузького кола послуг, як-от міжнародний роумінг телеком-операторів або певні види перестрахування. Крім того, банкам було заборонено припиняти нагляд за експортом, якщо кошти надійшли не з-за кордону або не в іноземній валюті.

Серед іншого, внаслідок прийняття Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 було передбачено спеціальний механізм завершення нагляду для товарів, що ввозяться на митну територію України як гуманітарна допомога. Банки можуть закривати такі операції на підставі спрощених декларацій або документів про передачу допомоги військовим частинам чи державним органам. Також банкам надано право приймати рішення про незастосування лімітів на розрахунки картками за кордоном для волонтерів, які закупають товари військового призначення (шоломи, бронежилети, дрони тощо), за умови підтвердження типовості такої діяльності та наявності листів від державних органів.

Зрештою, у даному контексті варто зауважити і на тому, що Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 було встановлено і заборону банкам завершити здійснення валютного нагляду за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків у випадку закриття резидентом банківського рахунку. Тобто навіть якщо клієнт закриває всі рахунки в банку, останній зобов'язаний продовжувати валютний нагляд за незавершеними операціями.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вимушений перехід від ліберальної моделі валютного регулювання до жорсткого адміністративного контролю став основним фактором збереження макрофінансової стабільності України в умовах повномасштабної агресії. Запроваджені Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 заходи – від скорочення граничних строків розрахунків до 180 днів до обмеження способів припинення валютного нагляду (зокрема, заборона на зарахування зустрічних вимог), що дозволило ефективно протидіяти виниклим валютним ризикам.

3.2. Судова практика у сфері валютного регулювання та валютного нагляду

Судова практика, особливо рішення Верховного Суду, відіграє суттєву роль у заповненні прогалин і уніфікації тлумачень валютного законодавства [43].

У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу судових рішень, оскільки саме вони дозволяють виявити реальні проблеми правозастосування, забезпечити однакове розуміння норм Закону № 2473-VIII та спеціальних актів Національного банку України, а також сформулювати рекомендації щодо балансу між інтересами держави та суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану.

Відповідно до частини другої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить

відповідну норму права, та враховуються іншими судами при застосуванні таких норм [44].

Як слушно зазначає Н. М. Пархоменко, принцип єдності судової практики є одним із найважливіших чинників правового регулювання, адже «принцип єдності судової практики ... знижує ризики у тлумаченні та застосуванні норм права, забезпечує єдність судової практики, напрацьованої вищими судовими органами, знімає невизначеність і створює послідовність у застосуванні норм права» [45].

Проаналізована нами судова практика Верховного Суду зосереджується навколо застосування фінансової відповідальності у формі пені за порушення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Головними проблемними питаннями, які потребують тлумачення, є: розмежування інституту валютної пені від податкової відповідальності та неприпинення її нарахування під час карантину; умови визнання форс-мажорних обставин, спричинених збройною агресією РФ, підставою для зупинення перебігу строків та пені; правомірність припинення зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог з урахуванням обмежень нормативних актів Національного банку України; а також визначення юридичної сили, тривалості дії та пріоритету спеціальних заходів захисту, запроваджених Постановою Правління № 18 від 24.02.2022.

Одним з видів відповідальності, що настають за порушення валютного законодавства, а саме у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є пеня [4]. Відповідно до Закону № 2473-VIII НБУ має право встановлювати граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, а за порушення таких строків тягне за собою нарахування пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 відсотка суми неодержаних грошових коштів за договором (вартості недопоставленого товару) у національній валюті (у разі здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним договором (контрактом) у національній валюті) або в іноземній валюті, перерахованій у національну валюту за курсом НБУ, встановленим на день виникнення заборгованості [6].

Навколо норм, що регулюють порядок накладення пені та застосування цього виду відповідальності, сформувалась судова практика через невизначеність окремих аспектів.

Одна категорія справ виникла щодо зовнішньоекономічних операцій, які відбулись ще в часи пандемії «COVID-19». Так, у справі № 380/9564/23 Приватне підприємство «Компанія ВДВ» (далі – ПП «Компанія ВДВ») звернулось до суду з адміністративним позовом до Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» (далі – Банк) та Головного управління Державної податкової служби у Львівській області (далі – ГУ ДПС у Львівській обл.). У цій справі насамперед слід зосередитися на вимогах до ГУ ДПС у Львівській області, оскільки, як зазначив Верховний Суд у своїй постанові, зміст та обсяг повноважень агента валютного нагляду не свідчать про наявність у банку будь-яких публічно-владних управлінських функцій, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Функція агента валютного нагляду зводиться лише до збору та передачі інформації про валютну операцію. На уповноважені банки не покладено повноважень встановлювати порушення суб'єктами валютних операцій вимог чинного законодавства. Тому позовні вимоги в цій справі щодо визнання протиправною бездіяльності банку стосовно незавершення валютного контролю (нагляду) зовнішньоекономічної операції за імпортом контрахтом, зобов'язання банку завершити валютний нагляд за дотриманням зобов'язання щодо повернення валютної виручки та/або поставки товару на митну територію України не підлягають не тільки розгляду за правилами адміністративного судочинства, а взагалі судовому розгляду [46]. Щодо оскарження податкового повідомлення-рішення (далі – ППР) позивач серед іншого стверджував про єдність інституту фінансової пені після 01 січня 2021 року. Позивач наполягав, що згідно з підпунктом 14.1.162 пункту 14.1 статті 14 ПКУ пеня за порушення резидентами строку розрахунків в іноземній валюті є одним із різновидів пені в розумінні податкового законодавства [8]. На цій підставі суб'єкт господарювання наполягав на поширенні на спірні правовідносини «карантинного мораторію», встановленого абзацом 11 пункту 52-1 підрозділу

XX «Перехідні положення» ПКУ, згідно з яким пеня не нараховується у період з 01 березня 2020 року по останній календарний день місяця завершення карантину [8]. Додатково позивач посилався на рішення Кабінету Міністрів України про запровадження карантину на всій території України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19. На його думку, відповідно до підпункту 69.9 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України таке рішення мало зупиняти перебіг будь-яких строків, контроль за дотриманням яких покладено на податкові органи, у тому числі граничних строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями [47]. Проте Верховний Суд у своїй постанові відкинув зазначені аргументи та констатував, що попри здійснення контролю за валютними операціями органами ДПС ці правовідносини не стають автоматично частиною законодавства про податки і збори. У своєму рішенні Суд наголосив, що: «Закон № 2473-VIII та Податковий кодекс України регулюють різні сфери державної політики», а «...підстави для ототожнення пені, яка застосовується у податкових правовідносинах, із пенею, яка застосовується у сфері валютних операцій... відсутні» [46]. Таким чином, Суд встановив пріоритетність спеціального валютного закону над нормами ПКУ в питаннях відповідальності за порушення строків розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Такого ж висновку дійшли судді й у постанові КАС ВС від 23.07.2024 у справі № 240/25642/22, де зазначили: «Пеня за порушення строків розрахунків в іноземній валюті не є різновидом пені в розумінні підпункту 14.1.162 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України, тому положення про мораторій на нарахування пені під час карантину не поширюється на такі правовідносини. Закон України «Про валюту і валютні операції» містить спеціальні норми щодо нарахування пені за порушення граничних строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями.» [48].

Проведений аналіз позиції Суду дозволяє зробити висновок про своєрідну автономність режиму валютного регулювання. Верховний Суд вказав, що зміна положень Закону № 2473-VIII може здійснюватися виключно шляхом внесення

змін безпосередньо до цього закону, а не через норми податкового законодавства. Резюмуючи це розмежування, суд підкреслив, що «...пеня, що передбачена частиною п'ятою статті 13 Закону № 2473-VIII ... у період дії карантину... застосовується на загальних підставах і на таку не поширюються положення абзацу 11 пункту 52-1 підрозділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України» [46]. Отже, у контексті наукового дослідження важливо враховувати, що мораторії та пільги, передбачені ПКУ для податкових зобов'язань, не мають автоматичного поширення на сферу валютного контролю, оскільки остання зберігає свій специфічний статус навіть за умови адміністрування санкцій податковими органами.

Ще одним питанням, яке зумовлювало численні судові спори, було застосування форс-мажору при звільненні від відповідальності за порушення валютного законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Так, в одній зі справ ключова суть спору полягала у правомірності нарахування податковим органом пені у розмірі понад 21 мільйон гривень за порушення граничних строків повернення валютної виручки в умовах воєнного стану. Товариство з обмеженою відповідальністю «Торговий Будинок «Новаагро» (далі - Товариство) наполягало, що нарахування пені має бути зупинено, оскільки виконання зовнішньоекономічних контрактів стало неможливим через форс-мажорні обставини, зумовлені військовою агресією РФ. Особливої гостроти спору додавав той факт, що позивач обґрунтовував неможливість вчасного звернення до суду з позовом проти нерезидента знищенням оригіналів контрактів внаслідок ракетного обстрілу офісних приміщень, що, на думку підприємства, автоматично зупиняло перебіг валютних строків.

Нормативне регулювання цих відносин ґрунтується на положеннях Закону України № 2473-VIII, де частина шоста статті 13 визначає, що перебіг строку розрахунків та нарахування пені зупиняється у разі, якщо виконання самого договору зупиняється через форс-мажор. При цьому підтвердженням таких обставин має бути відповідна довідка уповноваженої організації країни розташування сторони договору або третьої країни [4]. Паралельно з цим,

частина сьома статті 13 цього ж Закону встановлює спеціальну підставу для зупинення нарахування пені, а саме прийняття судом або арбітражем позовної заяви резидента про стягнення заборгованості з нерезидента [4]. Форс-мажорні обставини відповідно до цивільного законодавства та Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами [49;50].

Правова позиція Верховного Суду полягає в тому, що сертифікат Торгово-промислової палати не має наперед встановленої сили (преюдиції) і повинен оцінюватися судом критично у сукупності з іншими доказами. Велика увага була приділена саме причинно-наслідковому зв'язку, адже з позиції Суду, сама по собі збройна агресія чи воєнний стан в Україні не є автоматичним звільненням від відповідальності для нерезидента, який знаходиться в іншій країні. Платник податків зобов'язаний документально довести, як саме події в Україні завадили іноземному контрагенту виконати платіж, наприклад, наданням довідок про руйнування логістики або банківської системи у країні нерезидента. Або, до прикладу, яким чином обмеження, які введені українським законодавством, завадили здійснити відповідний розрахунок.

Суд також оцінив аргумент Товариства, який полягав у тому, що невиконання зобов'язань зі сплати нерезидентом не є відповідальністю Товариства. При цьому серед механізмів, які можуть вплинути на перебіг строків з виконання норм щодо повернення валютних надходжень, є судові оскарження. Разом з цим зі слів Товариства, такі дії були обмежені внаслідок того, що первинна документація, зокрема договір, були знищені під час обстрілу адміністративного приміщення підприємства. Верховний Суд зазначив, що влучення ракети та втрата оригіналів контрактів є доведеним фактом, проте ці обставини не можуть розцінюватися як форс-мажор. Оскільки звернення за судовим захистом є правом суб'єкта, а не законодавчо встановленим обов'язком, відсутність паперових примірників не робить подання позову неможливим або,

принаймні, Товариством не було наведено аргументів, чому це унеможливило подання такого позову. Зрештою Суд дійшов висновку, що без підтвердження впливу форс-мажору на конкретне зобов'язання (у цій справи - це виконання вимог валютного законодавства щодо дотримання граничних строків розрахунків з експорту та імпорту товарів) та за відсутності судового спору з нерезидентом, нарахування багатомільйонної пені податковим органом є законним та обґрунтованим [51].

Ще однією категорією справ були спори щодо моменту припинення валютного нагляду за операціями, пов'язаними із зовнішньоекономічними договорами, зобов'язання за якими були припинені шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог. Відповідно до Постанови Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» № 7 від 02.01.2019 (далі – Постанова Правління НБУ № 7 від 02.01.2019) банк має право завершити здійснення валютного нагляду за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за наявності документів про припинення зобов'язань за операціями з експорту, імпорту товарів зарахуванням зустрічних однорідних вимог [52]. Валютний нагляд може бути завершений за додержання в сукупності таких вимог: 1) вимоги випливають із взаємних зобов'язань між резидентом і нерезидентом, які є контрагентами за цими операціями; 2) вимоги однорідні; строк виконання за зустрічними вимогами настав або не встановлений, або визначений моментом пред'явлення вимоги; 3) між сторонами не було спору щодо характеру зобов'язання, його змісту, умов виконання [52]. Разом з цим у Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 у п. 14^б зазначено: «Банк не має права завершити здійснення валютного нагляду за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операцією з експорту/імпорту товарів на підставі документів про припинення зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог.» [29]. Зазначене положення часто спричиняло спори між податковими органами та суб'єктами господарювання у сфері

зовнішньоекономічної діяльності щодо можливості припинення зобов'язань із дотримання граничних строків за операціями з експорту/імпорту шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог.

Так, у справі № 260/4525/24 Товариство з обмеженою відповідальністю «Лайт Вуд» (далі – Товариство) звернулось з позовом до Головного управління ДПС у Закарпатській області (далі – ГУ ДПС у Закарпатській обл.) щодо скасування ППР. За обставинами справи Товариство уклало договір купівлі-продажу товару з нерезидентом, на виконання якого отримало аванс та здійснило експорт відповідного товару. Решта суми залишалася несплаченою, проте згодом у межах граничних строків Товариство, як кредитор, разом із нерезидентом-боржником та іншим нерезидентом, уклали договори відступлення права вимоги, внаслідок чого відбулася заміна первісного кредитора. Головне управління ДПС у Закарпатській області провело документальну позапланову виїзну перевірку, за результатами якої було складено акт, а також прийнято ППР про порушення вимог валютного законодавства при здійсненні зовнішньоекономічних операцій. У відзиві на позов Головне управління ДПС у Закарпатській області посилалося на положення п. 14⁶ Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 як один з аргументів на користь того, що зарахування зустрічних однорідних вимог не є підставою для завершення валютного нагляду щодо дотримання граничних строків за операціями з експорту/імпорту. У своєму рішенні суди підтримали Товариство та зазначили, зокрема, що Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 (п. 14⁶) та Постанова Правління НБУ № 7 від 02.01.2019 містять суперечливі положення щодо можливості завершення банками валютного нагляду. Так, Постанова № 7 передбачає таку можливість, тоді як Постанова № 18 встановлює, що банк не має права завершити здійснення валютного нагляду на підставі документів про припинення зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог [53].

З урахуванням наведеного, Верховний Суд визначив, що суперечності щодо можливості завершення здійснення банками валютного нагляду на підставі документів про припинення зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних

вимог, наявні в пункті 14⁶ Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 та Постанови Правління НБУ № 7 від 02.01.2019 повинні трактуватися на користь позивача [54].

На підтвердження цього у Законі № 2473-VIII передбачено норму, відповідно до якої у разі, якщо норма Закону № 2473-VIII чи нормативно-правового акта Національного банку України, виданого на підставі Закону № 2473-VIII, або норми інших нормативно-правових актів Національного банку України допускають неоднозначне (множинне) трактування прав і обов'язків резидентів та нерезидентів у сфері здійснення валютних операцій або повноважень органів валютного нагляду, така норма трактується в інтересах резидентів та нерезидентів [6].

Таким чином, фактично суди визнають наявність колізії між нормативно-правовими актами Національного банку України, що може бути враховано при внесенні змін або до Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, або до Постанови Правління НБУ № 7 від 02.01.2019.

Також проблемою виявилось неоднозначне тлумачення строків дії заходів захисту в умовах воєнного стану. У справі № 560/19941/23 Товариство з обмеженою відповідальністю «Поділля Фрукт» (далі – Позивач) звернулося до суду з адміністративним позовом до Головного управління ДПС у Хмельницькій області про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення, яким було нараховано пеню у розмірі понад 7,1 мільйонів гривень за порушення граничних строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями. Суть спору полягала в тому, що Позивач вважав, що захід захисту у вигляді встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів (180 днів згідно з пунктом 14² Постанови № 18) припинив свою дію 9 січня 2023 року, оскільки Національний банк України не продовжив його дію відповідно до вимог частини другої статті Закону № 2473-VIII.

Нормативне регулювання спірних відносин базується на частині першій статті 12 Закону № 2473-VIII, яка надає Національному банку України право запроваджувати заходи захисту, зокрема встановлення граничних строків

розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, на строк не більше шести місяців з можливістю продовження ще на шість місяців за спеціальною процедурою з підтвердженням Ради Національного банку України [4]. Позивач стверджував, що Постанова № 18, якою було встановлено 180-денний строк для операцій, здійснених з 5 квітня 2022 року, не була продовжена у встановленому порядку, а тому після спливу шести місяців (9 січня 2023 року) подальше нарахування пені за порушення таких строків є неправомірним. На думку Позивача, зміна положень Закону № 2473-VIII щодо строків дії заходів захисту можлива лише шляхом внесення змін безпосередньо до цього Закону, а не через підзаконні акти НБУ в умовах воєнного стану.

Верховний Суд у постанові від 13 березня 2025 року у справі № 560/19941/23 детально проаналізував співвідношення загальних правил статті 12 Закону № 2473-VIII та спеціального характеру Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 як акта, прийнятого відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України» у період воєнного стану. Суд наголосив, що Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 має силу закону в умовах воєнного стану і не підпадає під стандартні обмеження строку дії заходів захисту, передбачені частиною другою статті 12 Закону № 2473-VIII. Крім того, Верховний Суд послався на Перехідні положення статті 16 Закону № 2473-VIII, які надають нормативно-правовим актам НБУ, запровадженим одночасно з набранням чинності Законом, особливий статус і дозволяють їм діяти до офіційного визнання їх такими, що втратили чинність. Таким чином, граничні строки розрахунків, встановлені Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, продовжують застосовуватися протягом усього періоду дії воєнного стану без необхідності щорічного продовження за процедурою статті 12 Закону [55].

Проведений аналіз позиції Верховного Суду дозволяє зробити висновок про пріоритет спеціальних правових норм воєнного часу над загальними правилами валютного регулювання. Суд вказав, що Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 не є звичайним підзаконним актом, а становить спеціальний

захід захисту, запроваджений для забезпечення стабільності банківської системи в умовах воєнного стану, тому на неї не поширюються обмеження шести місяців, передбачені статтею 12 Закону № 2473-VIII. Отже, у контексті наукового дослідження важливо враховувати, що позиція Верховного Суду закріплює автономність режиму валютного нагляду в умовах воєнного стану та пріоритет Постанови Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 як спеціального нормативно-правового акта, що забезпечує єдність правозастосування навіть за наявності формальних колізій з положеннями Закону № 2473-VIII.

Ця постанова суттєво впливає на практику застосування пені за порушення граничних строків розрахунків, оскільки остаточно підтверджує, що заходи захисту, запроваджені Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, діють безперервно протягом усього періоду воєнного стану без необхідності щорічного продовження за загальною процедурою статті 12 Закону № 2473-VIII.

3.3. Перспективи вдосконалення валютного нагляду в Україні

Сучасний стан валютного нагляду в Україні характеризується поєднанням двох взаємопов'язаних тенденцій. З одного боку, його нормативною основою виступає Закон № 2473-VIII, прийняття якого було спрямоване на лібералізацію валютного регулювання та впровадження принципу свободи валютних операцій. З іншого боку, у зв'язку із збройною агресією та запровадженням воєнного стану держава була змушена застосувати низку обмежувальних заходів, що фактично зумовило часткове відхилення від зазначеної ліберальної моделі.

Перспективи вдосконалення валютного нагляду доцільно розглядати крізь призму декількох основних напрямів. Насамперед, визначальним чинником є обраний Україною курс на європейську інтеграцію, що обумовлює необхідність гармонізації національного валютного законодавства із правом Європейського Союзу. Такий процес передбачає поступову лібералізацію валютних обмежень, зменшення рівня адміністративного втручання у валютні операції та перехід до більш ринкових механізмів регулювання.

Відповідна спрямованість державної політики знаходить своє відображення і на нормативному рівні, зокрема у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» від 01.04.2026 № 438, яка визначає адаптацію законодавства як орієнтир напрямку правової політики держави у процесі євроінтеграції [56].

Реалізація зазначених змін безпосередньо залежить від поточної безпекової ситуації. Умови воєнного стану суттєво обмежують можливості для повноцінної лібералізації руху капіталу, оскільки пріоритетом держави залишається забезпечення економічної стабільності. У зв'язку з цим постає питання щодо часових меж відповідних реформ. Чи можуть вони бути реалізовані вже під час активної фази воєнних дій, чи ж їх повноцінне впровадження стане елементом поствоєнного відновлення економіки.

У разі стабілізації безпекової ситуації та зниження геополітичних ризиків очікується зростання інвестиційної активності, що, зрештою, створить передумови для подальшого пом'якшення валютного нагляду. У такому випадку поступове зняття обмежень може сприяти збільшенню припливу іноземного капіталу та одночасно не створювати суттєвих ризиків для стабільності національної валюти.

Варто зазначити, що Національний банк України вже здійснює кроки у напрямі так званої стимулюючої лібералізації. Зокрема шляхом внесення змін до Постанови Правління НБУ № 18 було запроваджено механізм «позикового» ліміту, у межах якого суб'єкти господарювання отримали можливість здійснювати окремі валютні операції, раніше обмежені. До таких операцій, зокрема, належать погашення зобов'язань за «старими» кредитами та позиками, отриманими до 20 червня 2023 року, а також сплата процентів за ними; проведення розрахунків за імпор্তними операціями, поставка за якими була здійснена до 23 лютого 2021 року; повернення передоплати нерезидентам за товарами, що не були поставлені; фінансування закордонних відокремлених

підрозділів; а також здійснення репатріації дивідендів понад встановлені обмеження.

Особливістю зазначеного механізму є його обмежувально-компенсаційний характер. Так, у разі погашення основної суми кредиту відповідно зменшується доступний обсяг «позикового» ліміту. Після здійснення операцій у межах такого ліміту подальше погашення основної суми боргу обмежується величиною залишку зобов'язання, зменшеною на суму вже проведених операцій.

Запровадження зазначених змін значною мірою обумовлене потребами бізнесу. Як зазначають представники банківського сектору, залучення коштів від нерезидентів, зокрема від материнських компаній, стало важливим джерелом підтримки українського бізнесу в перший час після вторгнення рф. Відповідні ініціативи також знайшли відображення у зверненнях до Національного банку України з боку Національної асоціації банків України, зокрема у пропозиціях щодо вдосконалення регулювання операцій за зовнішніми кредитами [57].

Разом із цим у науковій та правозастосовній площині звертається увага на низку проблем, пов'язаних із реалізацією повноважень органів валютного регулювання та валютного нагляду. Зокрема, одним із дискусійних аспектів виступає питання обсягу дискреційних повноважень Національного банку України. В умовах трансформації валютного законодавства спостерігається тенденція до поступового розширення регуляторних можливостей НБУ, що проявляється, зокрема, у його праві самостійно визначати перелік, зміст і строки застосування заходів захисту відповідно до Закону № 2473-VIII, а також оперативно змінювати правила здійснення валютних операцій через прийняття нормативно-правових актів.

В науковій літературі обґрунтовується, що надмірний обсяг дискреційних повноважень органів публічної влади може негативно впливати на передбачуваність правозастосування. Так, Я. М. Іванченко зазначає, що «...надмірність правозастосовчої дискреції призводить до відсутності

прогнозованості правових наслідків, оскільки рішення може варіюватися залежно від волі та правосвідомості суб'єкта владних повноважень» [58].

З огляду на це, розширення дискреційних повноважень Національного банку України у сфері валютного регулювання, хоча і зумовлене необхідністю оперативного реагування на економічні виклики, одночасно актуалізує проблему забезпечення стабільності та передбачуваності правового регулювання для учасників валютних правовідносин.

З цього можуть впливати проблеми в інших аспектах, зокрема щодо дотримання принципу юридичної визначеності. Як відомо, зазначений принцип передбачає, що норми права мають бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними у своєму застосуванні, а правове регулювання – стабільним у часі. Сучасні тенденції розвитку валютного нагляду в Україні свідчать про систематичне внесення змін як до нормативно-правових актів, так і до процедур їх застосування. Така динамічність, з одного боку, може пояснюватися необхідністю оперативного реагування на макроекономічні виклики та адаптації до умов воєнного стану, однак, з іншого боку, вона об'єктивно ускладнює забезпечення належного рівня передбачуваності правового регулювання.

Варто зауважити, що одним із аргументів на користь реформування валютного законодавства у 2018–2019 роках було саме спрощення нормативної бази та зменшення кількості нормативно-правових актів, що регулюють відповідні правовідносини. Очікувалося, що така кодифікація та систематизація сприятиме підвищенню прозорості та зрозумілості правового регулювання. Проте фактична практика застосування валютного законодавства демонструє, що значна кількість змін, зокрема до підзаконних актів НБУ, нівелює цей ефект, оскільки суб'єкти валютних правовідносин змушені постійно адаптуватися до нових правил. Станом на сьогодні Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 зазнала значної кількості змін і викладалася у новій редакції вже 84 рази [59]. У результаті це негативно впливає на стабільність правового середовища та може свідчити про недостатній рівень забезпечення принципу

юридичної визначеності в аспекті передбачуваності законодавства та його стабільності [60].

Також реалізацію зазначеного принципу ускладнює наявність у валютному законодавстві низки оціночних понять, які не мають чіткого нормативного визначення. Зокрема, у Законі № 2473-VIII та нормативно-правових актах НБУ використовуються такі формулювання, як «ризики для фінансової стабільності», «загроза стабільності банківської системи», «необхідність запровадження заходів захисту», які за своєю природою є оціночними та передбачають значний простір для розсуду регулятора. Так, відповідно до положень зазначеного Закону, Національний банк України має право запроваджувати заходи захисту у разі виникнення або загрози виникнення нестабільної ситуації на валютному ринку, що безпосередньо пов'язано із необхідністю оцінки відповідних ризиків.

З одного боку, використання таких оціночних категорій є зумовленим, оскільки валютна сфера характеризується високим рівнем динамічності та залежності від зовнішніх економічних факторів. З іншого боку, їх надмірна невизначеність може створювати передумови для розширеного тлумачення повноважень регулятора та, відповідно, підвищує ризик неоднакового або непрогнозованого застосування норм права. У поєднанні з широкими дискреційними повноваженнями НБУ це формує ситуацію, за якої межі допустимого втручання у валютні операції визначаються не лише законом, але й практикою його застосування.

З огляду на викладене, удосконалення валютного нагляду в Україні має здійснюватися за декількома взаємопов'язаними напрямками. Насамперед, актуальним є питання нормативного обмеження дискреційних повноважень НБУ, зокрема шляхом більш детального визначення у законодавстві критеріїв запровадження заходів захисту, їх змісту та строків дії.

Крім того, важливим напрямом є забезпечення стабільності валютного законодавства, що може бути досягнуто шляхом мінімізації частоти змін підзаконних нормативно-правових актів або запровадження додаткових

процедур обґрунтування їх прийняття. Це дозволить знизити регуляторне навантаження на суб'єктів валютних правовідносин та підвищити довіру до фінансової системи.

Окремого значення набуває подальша гармонізація валютного законодавства України із правом Європейського Союзу, що передбачає поступову лібералізацію валютних обмежень та забезпечення свободи руху капіталу. Реалізація зазначеного напрямку має здійснюватися з урахуванням безпекових викликів та необхідності збереження макрофінансової стабільності.

Також є доцільним формування диференційованого підходу до валютного регулювання, який передбачав би існування окремих правових режимів залежно від умов функціонування держави, зокрема у мирний час та в умовах воєнного стану.

Висновки до Розділу

За результатами проведення дослідження сучасного стану та перспектив розвитку валютного регулювання, слід дійти наступних висновків.

По-перше, проведений аналіз особливостей здійснення валютного нагляду в умовах воєнного стану дозволяє констатувати, що повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила необхідність перегляду підходів до валютного регулювання. Запровадження правового режиму воєнного стану спричинило вимушений відступ від ліберальної моделі, закладеної Законом № 2473-VIII, та перехід до тимчасового посиленого адміністративного контролю, спрямованого на нейтралізацію комплексу валютних ризиків – девальваційного тиску на гривню, масового відпливу капіталу, скорочення валютних надходжень та виснаження міжнародних резервів.

Основним регулятором валютних правовідносин в умовах правового режиму воєнного стану стала Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, якою було суттєво трансформовано механізм здійснення банками валютного нагляду – зокрема, спрощено процедуру нагляду для пріоритетних операцій,

скорочено граничні строки розрахунків із 365 до 180 календарних днів, обмежено підстави для припинення валютного нагляду, а також запроваджено спеціальний порядок завершення нагляду щодо товарів, що ввозяться як гуманітарна допомога.

По-друге, аналіз судової практики у сфері валютного регулювання та валютного нагляду засвідчує, що саме рішення Верховного Суду відіграють ключову роль у забезпеченні однакового розуміння та застосування норм валютного законодавства. Зокрема, у питанні розмежування валютної пені та податкової відповідальності Верховний Суд послідовно підтримує позицію про автономність режиму валютного регулювання, відхиляючи спроби поширення на нього пільгових механізмів, передбачених ПКУ. Крім того, у сфері застосування форс-мажору Суд виробив підхід, за яким самі по собі збройна агресія чи воєнний стан не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності, оскільки обов'язковою передумовою для констатації наявності форс-мажорних обставин необхідним є доведення безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між відповідними обставинами та неможливістю виконання конкретного зобов'язання.

Більш того, Верховним Судом було вирішено і колізію між Постановою Правління НБУ № 7 від 02.01.2019 та Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 у питанні завершення валютного нагляду на підставі зарахування зустрічних однорідних вимог, Верховний Суд застосував принцип тлумачення норм на користь резидентів, передбачений Законом № 2473-VIII.

Нарешті, у питанні строків дії заходів захисту, запроваджених Постановою Правління НБУ № 18 від 24.02.2022, Суд підтвердив її особливий статус як спеціального нормативно-правового акта воєнного часу, на який не поширюються загальні обмеження статті 12 Закону № 2473-VIII.

По-третє, дослідження перспектив вдосконалення валютного нагляду в Україні дозволяє виокремити декілька взаємопов'язаних напрямів. Передусім нагальним є нормативне обмеження дискреційних повноважень НБУ шляхом законодавчого закріплення чітких критеріїв запровадження заходів захисту, їх

змісту та строків дії, що сприятиме дотриманню принципу юридичної визначеності. Іншою проблемою є систематичне внесення змін до Постанови Правління НБУ № 18 від 224.02.2022, яка станом на сьогодні викладалася у новій редакції вже 84 рази, що об'єктивно підриває стабільність правового регулювання та унеможливорює належне прогнозування правових наслідків суб'єктами валютних правовідносин. Варто приділити увагу курсу України на європейську інтеграцію зумовлює необхідність поступової гармонізації валютного законодавства із правом Європейського Союзу, що передбачає лібералізацію валютних обмежень після стабілізації безпекової ситуації. Зрештою доцільним є формування диференційованого підходу до валютного регулювання із чітким розмежуванням правових режимів, що застосовуються у мирний час та в умовах воєнного стану, що забезпечить системність і послідовність правового регулювання у відповідній сфері.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження правових засад валютного нагляду в Україні сформульовано такі висновки:

Встановлено, що валютне регулювання та валютний нагляд є взаємопов'язаними елементами єдиного механізму державного впливу на валютні відносини. Якщо валютне регулювання спрямоване на встановлення правил здійснення валютних операцій, то валютний нагляд забезпечує контроль за дотриманням таких правил суб'єктами відповідних правовідносин. Відповідне розмежування закріплено у Законі № 2473-VIII, де визначено як зміст валютного регулювання, так і засади здійснення валютного нагляду.

Дослідження принципів валютного регулювання дозволило дійти висновку, що вони мають комплексний характер і спрямовані на досягнення балансу між лібералізацією валютних операцій та необхідністю забезпечення економічної безпеки держави. У сучасних умовах валютний нагляд виконує не

лише контрольну, а й превентивну функцію, виступаючи інструментом мінімізації ризиків для фінансової системи.

Проаналізовано нормативно-правову базу валютного регулювання, яка після реформування зазнала суттєвої трансформації у напрямі спрощення валютних операцій та впровадження ризик-орієнтованого підходу. Також встановлено, що значна роль у деталізації правил здійснення валютного нагляду належить підзаконним актам НБУ, що зумовлює певну залежність правозастосовної практики від регуляторної політики цього органу.

Визначено, що НБУ є головним суб'єктом валютного регулювання та нагляду, який здійснює формування та реалізацію державної валютної політики, а також наділений широкими дискреційними повноваженнями щодо застосування заходів захисту у разі виникнення загроз стабільності фінансової системи. Уповноважені установи виступають агентами валютного нагляду та забезпечують первинний контроль за валютними операціями клієнтів.

Дослідження механізмів реалізації валютного нагляду показало, що вони включають як превентивні, так і санкційні/обмежувальні інструменти, зокрема встановлення граничних строків розрахунків, валютні обмеження, застосування заходів впливу за порушення валютного законодавства. При цьому ефективність таких механізмів значною мірою залежить від належної взаємодії між Національним банком України та уповноваженими установами.

Окрему увагу приділено особливостям здійснення валютного нагляду в умовах воєнного стану. Встановлено, що в цей період відбувається посилення ролі держави у регулюванні валютних відносин, що проявляється у запровадженні додаткових обмежень та заходів контролю. Такі дії зумовлені забезпеченням фінансової стабільності, однак потребують чіткого нормативного визначення меж їх застосування з метою недопущення надмірного втручання у господарську діяльність.

Аналіз судової практики у сфері валютного регулювання свідчить про поступове формування єдиних підходів до застосування норм валютного законодавства. Виявлено наявність окремих проблемних аспектів, зокрема щодо

тлумачення строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, застосування санкцій та визначення меж відповідальності суб'єктів валютних операцій.

За результатами дослідження встановлено, що основними проблемами у сфері валютного нагляду є:

- значна залежність регулювання від підзаконних актів Національного банку України;
- недостатня визначеність окремих процедур валютного нагляду;
- складність практичного застосування ризик-орієнтованого підходу;
- необхідність удосконалення механізмів відповідальності за порушення валютного законодавства.

У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність подальшого вдосконалення валютного нагляду в Україні шляхом: 1) підвищення рівня законодавчої визначеності ключових процедур валютного контролю; 2) удосконалення підходів до застосування ризик-орієнтованого нагляду; 3) забезпечення більшої прозорості діяльності НБУ у сфері валютного регулювання; 4) гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Таким чином, валютний нагляд в Україні перебуває у стані активної трансформації, що зумовлено як внутрішніми економічними викликами, так і зовнішніми факторами. Його подальший розвиток має здійснюватися з урахуванням необхідності забезпечення балансу між свободою валютних операцій та ефективним державним контролем, що є запорукою стабільності фінансової системи та економічної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. — Київ : Кондор, 2005. — 609 с. — Режим доступу: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/ZAG_TEOR_2005.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
2. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Харків : Право, 2009. — 584 с. — Режим доступу: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
3. Прокопенко Д.В. Правовий режим регулювання валютних відносин. Травневі правові читання: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти – Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2020/1/6.pdf#page=299> (дата звернення: 18.03.2026).
4. Кочура С.В. Теоретико-методологічні основи державного регулювання валютних правовідносин. Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі : Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23–24 червня 2023 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. 2-е вид., випр. і доп. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2023. С. 52-55
5. Максименко В. М. Теоретико-правовий аналіз об'єктного складу валютних правовідносин // Право і суспільство. 2019. № 5, ч. 1. С. XX–XX. DOI: 10.32842/2078-3736-2019-5-1-31.
6. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
7. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з

- ними : Закон України від 18.11.1997 № 637/97-ВР : станом на 16 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-вр#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
8. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
 9. Єпіфанова М. А. Валютне регулювання в системі державного регулювання економіки // ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». Суми, 2010. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/589e8540-ce57-46f2-90bf-a5b62b05c51a/content> (дата звернення: 03.04.2026).
 10. Романишин В. М., Уманців Ю. М. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 480 с.
 11. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010. 336 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/FinPravo_2010.pdf (дата звернення: 03.04.2026).
 12. Гетьманцев Д. О., Щукліна Н. Г. Банківське право України: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/01-Bankivske_pravo-Getmancev.pdf (дата звернення: 03.04.2026).
 13. Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Нац. банку України від 03.01.2019 № 13 : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
 14. Про особливості здійснення банками валютного нагляду за деякими операціями : Лист Нац. банку України від 17.01.2019 № Р/25-0006/2831. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2831500-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
 15. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.04.2026).

16. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 24 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
17. Національний банк України. Як працюватиме новий ризик-орієнтований валютний нагляд в умовах переходу до вільного руху капіталу. 2019. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/yak-pratsyuvatime-noviy-rizik-oriyentovaniy-valyutniy-naglyad-v-umovah-perehodu-do-vilnogo-ruhu-kapitalu> (дата звернення: 03.04.2026).
18. Національний банк України. Національний банк пом'якшує валютні обмеження для бізнесу та водночас посилює окремі норми для протидії непродуктивному впливу капіталу. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pomyakshuye-valyutni-obmejennya-dlya-biznesu-ta-vodnochas-posilyuye-okremi-normi-dlya-protidiyi-neproduktivnomu-vidplivu-kapitalu> (дата звернення: 03.04.2026).
19. Національний банк України. Національний банк уточнив низку валютних обмежень. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-utochniv-nizku-valyutnih-obmejen> (дата звернення: 03.04.2026).
20. Жиглей І. В., Тимощук К. В. Лібералізація валютного законодавства: причини та наслідки // Бізнес Інформ. 2019. № 9. С. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-22-27>
21. Костюченко В. М. Аналіз впливу валютного регулювання на посткризовий розвиток зовнішньої торгівлі України // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2012. Вип. 2 (23). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?... (дата звернення: 03.04.2026).
22. Гарбінська-Руденко А. В. Валютне законодавство України в умовах валютної лібералізації // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 15. С. 119–126. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.119-126>

23. Бабін І., Вакарюк Л. Правова природа валютного регулювання // *Studia Iuridica Toruniensia*. 2016. Т. XIX. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/740> (дата звернення: 03.04.2026).
24. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03.04.2026).
25. Чернадчук В. Д. Заходи впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства: поняття та види // *Держава та регіони*. 2014. № 2. С. 72–76.
26. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
27. Старинський М. В., Татарінова К. В. Роль Національного банку України в формуванні валютної політики: правовий аспект // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 344–350. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.57>
28. Тополь Ю.О. Конституційно-правовий статус Національного банку України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 3. С. 47–50.
29. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 "Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану" : Постанова Нац. банку України від 24.02.2022 № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0021500-22#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
30. Про деякі питання встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та внесення зміни до Класифікатора іноземних валют та банківських

металів: Постанова Нац. банку України від 10.12.2019 № 148: станом на 31 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).

31. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX: станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
32. Дзюблюк О. В., Михайлюк Р. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія. Тернопіль, 2009. 316 с.
33. Бакшеєва О. А. Характеристика суб'єктів, об'єктів та предмету валютного нагляду // Фінансовий простір. 2020. № 4(40). С. 100–112. DOI: [https://doi.org/10.18371/fp.4\(40\).2020.221695](https://doi.org/10.18371/fp.4(40).2020.221695)
34. Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції : Постанова Нац. банку України від 02.01.2019 № 8 : станом на 16 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
35. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX: станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
36. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III: станом на 26 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
37. Про затвердження Порядку застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім

уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства: Постанова Каб. Міністрів України від 26.05.2021 № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2021-п#Text> (дата звернення: 03.04.2026).

38. Мякота К. А. Правовий статус органів валютного нагляду на шляху до валютної лібералізації та переходу до вільного руху капіталу // Право та державне управління. 2021. № 2. С. 57-61 DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.9>
39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI: станом на 7 листоп. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
40. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 11 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
41. Про Державний бюджет України на 2026 рік: Закон України від 03.12.2025 № 4695-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
42. Мякота К. А. Відповідальність за порушення валютного законодавства України: нові санкції // Правова позиція. 2020. № 2. С. 148–153. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2020-2.28>
43. Кононець В. П. Правове регулювання валютного курсу: взаємозв'язок прецеденту, нагляду та доктрини // Право та державне управління. 2024. № 1. С. 500–505. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.71>
44. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII: станом на 4 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 05.04.2026).

45. Пархоменко Н. М. Єдність судової практики як складова правового регулювання // Часопис Київського університету права. 2020. № 3. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02>
46. Верховний Суд. Постанова від 07.11.2024 у справі № 380/9564/23 (адміністративне провадження № К/990/22801/24) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122882907> (дата звернення: 05.04.2026).
47. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Каб. Міністрів України від 09.12.2020 № 1236: станом на 24 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-п#Text> (дата звернення: 05.04.2026).
48. Верховний Суд. Постанова від 23.07.2024 у справі № 240/25642/22 (адміністративне провадження № К/990/13274/24) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120872678> (дата звернення: 05.04.2026).
49. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.04.2026).
50. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2026).
51. Верховний Суд. Постанова від 27.02.2025 у справі № 520/2941/24 (адміністративне провадження № К/990/37075/24) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/125625766> (дата звернення: 05.04.2026).

- 52.** Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів: Постанова Нац. банку України від 02.01.2019 № 7: станом на 31 трав. 2025 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007500-19#Text> (дата звернення: 05.04.2026).
- 53.** Закарпатський окружний адміністративний суд. Рішення від 06.02.2025 у справі № 260/4525/24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/125168673> (дата звернення: 05.04.2026).
- 54.** Верховний Суд. Постанова від 23.10.2025 у справі № 260/4525/24 (адміністративне провадження № К/990/32037/25) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/131264746> (дата звернення: 05.04.2026).
- 55.** Верховний Суд. Постанова від 13.03.2025 у справі № 560/19941/23 (адміністративне провадження № К/990/3829/25) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125855165> (дата звернення: 05.04.2026).
- 56.** Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-п#Text> (дата звернення: 12.04.2026).
- 57.** Національна асоціація банків України. Лист щодо пропозицій до норм Постанови № 18 (кредити від нерезидентів) від 27.08.2025 р. № 10761. URL: https://nabu.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_5fd2628a6db019d72ea22070f5309f83.docx
- 58.** Іванченко Я. М. Правозастосовча дискреція в умовах соціальної кризи: теоретико-правові аспекти. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/17136/17029>

- 59.** Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану :
постанова Правління НБУ від 24.02.2022 № 18 (картка акта, історія змін).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0018500-22>
- 60.** Council of Europe. Rule of Law Checklist at national level: case of Ukraine.
URL: <https://rm.coe.int/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-of-ukraine/1680a07dd0>
- 61.** Антонюк О.І.: Валютне регулювання та валютні обмеження в сучасних умовах. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-48>